

MELANCHTHON

A határok legyőzése

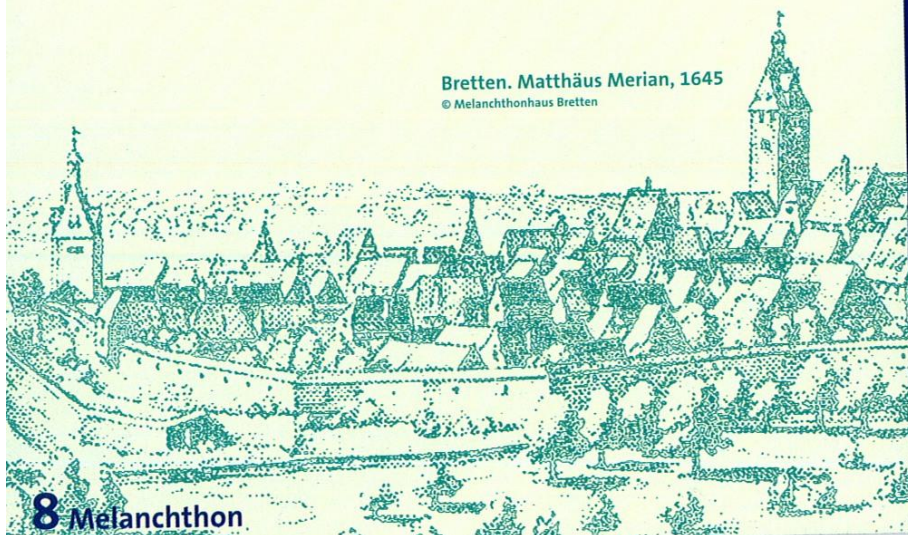
A határok legyőzése

*Philipp Melanchthon
európai jelentősége*

Egyházzakadás - felbomlik az egyház egysége.

Bretten. Matthäus Merian, 1645
© Melanchthonhaus Bretten

fiatal Melanchthon.
Hans Holbein miniatúrája,
31/32.
Niedersächsisches Landesmuseum, Hannover

Katolikus spanyol csapatok a hollandiai Haarlem városában 1573-ban vérfürdőt rendeztek.

© Johannes a Lasco Bibliothek, Emden

Az északír fővárosban, Belfastban, a militáns protestáns „Ulster Freedom Fighters” /Északír Szabadságharcosok/ tagjai készítették ezt a falfestményt, a „Sandy Row” nevű városrészben, a katolikus „Falls Road” közvetlen szomszédságában.

© Christian Schmidt, Münster

Philipp Melanchthon

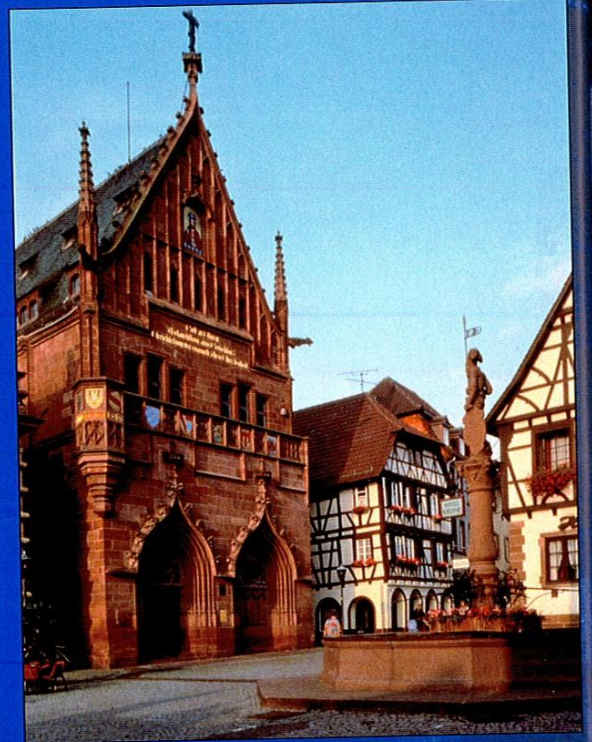
humanista és reformátor
(1497-1560)

Philipp Melanchthon 62 éves korában (1559-ben) készítette ezt a portrét ifj. Lucas Cranach. A kép Melanchthont érett férfiként ábrázolja. Mint humanista és reformátor mindig az egységet és a megegyezést kereste, eközben azonban sok csalódás érte.

Mikor fiatal volt, úgy tűnt, hogy Európa újra a politikai, kulturális és egyházi egységesülés felé halad. V. Károly császár Európa jelentős részét uralma alatt egyesítette. Kialakult a humanista gondolkodók határokon átívelő hálózata.

A történelem azonban más irányba fordult, mint ahogy Melanchthon remélte. A Franciaország és V. Károly császár között kitört háború megosztotta Európát, a török hódítás Nyugat-Európához közeledett. A reformáció következtében a római katolikus egyháztól független egyházak jöttek létre. Az így keletkező új határok népeket, kultúrákat és egyházakat választottak el, ami **megosztotta Európát**. Úgy tűnt, hogy a jövőben az európai egységet csak a kényszer és erőszak útján lehet létrehozni.

A csalódások ellenére Melanchthon nem adta föl. Meggyőződése volt, hogy az európai határok békében átjárhatóak lennének, ha Európa visszatérne ókori és keresztény forrásaihoz. **Az egységet a humanista képzés és az egyházi megújulása segíthetné elő.** Európának szüksége van Ciceróra és Krisztusra, humanizmusra és reformációra, műveltségre és hitre.

Philipp Melanchthon 1497-ben született, a Pfalzi Választófejedelemség Bretten nevű városában, eredeti neve Philipp Schwarzerd volt. A híres pforzheimi humanista, Johannes Reuchlin adta neki 12 éves korában nyelvtudása elismeréseként a Melanchthon nevet, amely a Schwarzerd (=fekete föld) görög fordítása. Melanchthon szülőháza helyén 1897-1903 között neogót stílusú emlékmúzeum épült.

© Melanchthonhaus Bretten

Cranach festményén Melanchthont egy nyitott könyvvel ábrázolja. A könyv jobboldali részén Melanchthon saját latin költeményére mutat:

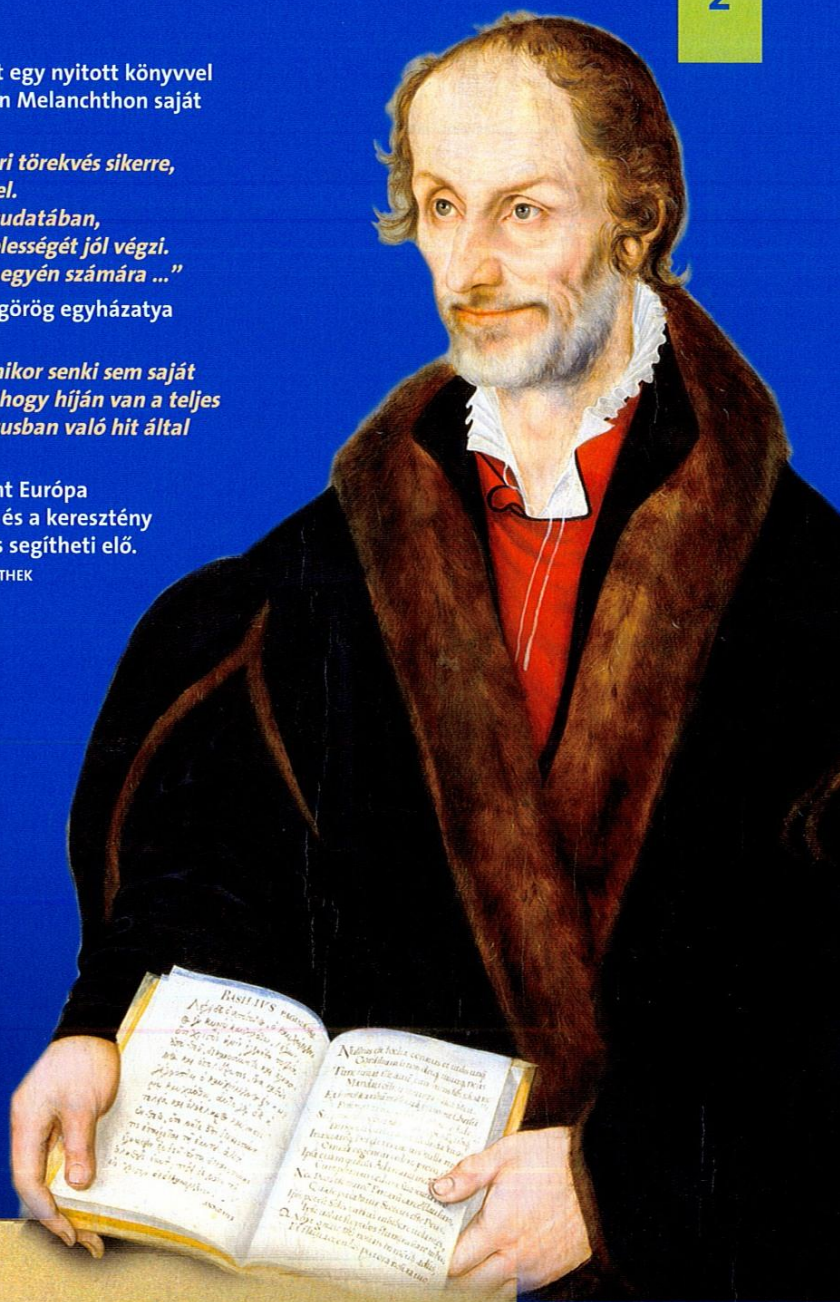
*„Nem juthat el és nem vezet emberi törekvés sikerre,
Csak Isten tanácsával és segítségével.
Az ő segítsége jelen van az igazak tudatában,
Mindenkiében, ki munkáját és kötelességét jól végzi.
Így lesz sikeres a mű, a népek és az egyén számára ...”*

A könyv bal oldalán Szent Basilius görög egyházatyja mondása látható:

„Isten igazi és teljes dicsősége az, mikor senki sem saját igazolását keresi, hanem felismeri, hogy híján van a teljes igazságnak és csak egyedül a Krisztusban való hit által igazulhat meg.”

Melanchthon meggyőződése szerint Európa egységesülését az ókori-klasszikus és a keresztény kultúra forrásaihoz való visszatérés segítheti elő.

© Städtisches Kunstinstitut, Frankfurt. Foto © ARTOTHEK

Bretten, Matthäus Merian, 1645.

© Melancthonhaus Bretten

A humanisták

Visszatérés a forrásokhoz

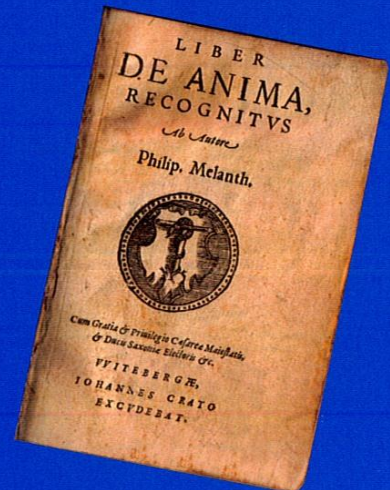
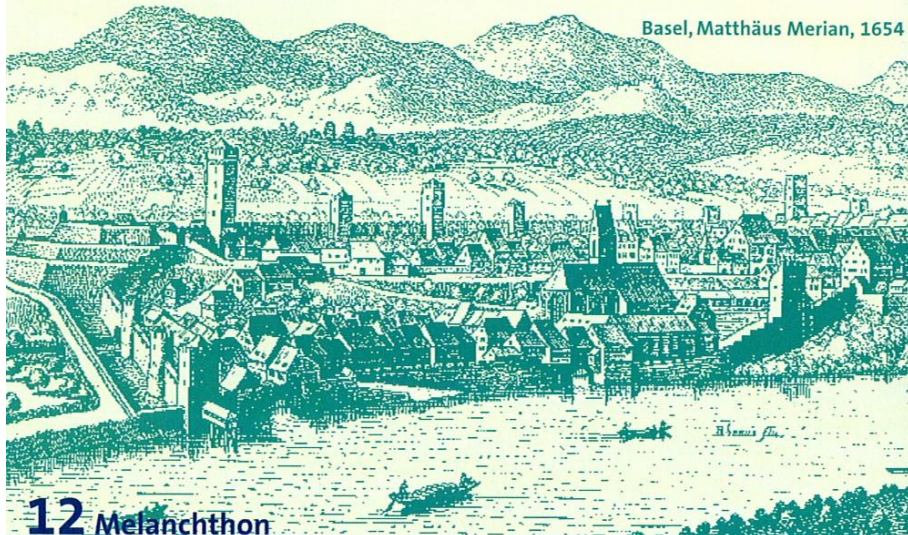
Melanchthon tehetsége fiatalkorában megmutatkozott: latinul-görögül írt és olvasott, továbbá ismerte a hébert is. Ennek köszönhette a humanisták közti ismertségét.

Az európai humanisták kapcsolatban álltak egymással, így alakult ki egy laza humanista hálózat. Összekötötte őket az egyetemi képzés megújításának célja. Fontos volt számukra a filozófiai fakultás által nyújtott alapismeretek javítása. Ennek keretében idáig a hét szabad művészetet oktatták (septem artes liberales: grammatika, retorika, dialektika, aritmetika, geometria, zene, asztronómia). A tanárok által használt latin kézikönyveket a skolasztikus teológia határozta meg.

A humanisták reformprogramjukat studia humanitatisnak nevezték. Minden tanulónak jó nyelvi-irodalmi képzést javasoltak. A filozófiai fakultást így olyan új szakokkal kellett kiegészíteni, mint a görög, héber, poétika (vers- és költészet) és történelem. A humanista reform célja a forrásokhoz (ad fontes) való visszatérés volt. A tanulók nemcsak a szokásos latin tankönyveket forgatták, hanem önállóan olvastak olyan neves ókori latin és görög szerzőket, mint Seneca, Cicero, Galenus, Plato és Arisztotelész.

A humanisták hatására megújult a három felsőszintű tárgy, a teológia, jogtudomány, orvostudomány képzése is. A Biblia eredeti nyelveken való tanulmányozása sok teológust vezetett a középkori teológiával való határozott szakításra és sokan a reformáció hívéül szegődtek.

Basel, Matthäus Merian, 1654

Az orvostudományban a humanizmus határozott fordulathoz vezetett. Az orvosok már nemcsak a középkori kézikönyvekre hagyatkoztak, hanem magát az emberi testet vették vizsgálat alá. Ez volt a modern anatómia születése. 1543-ban jelent meg Andreas Vesalius sebész könyve, a *De humani corporis fabrica* (az emberi test felépítéséről), amelyben új anatómiai felfedezéseit szóban és írásban ábrázolta. Wittenbergben is tanították a modern anatómiát. Melanchthon behatóan foglalkozott az emberi test anatómiájával *De anima* (A lélekről) c. tankönyvének első fejezetében. Ebben nemcsak Galenus eredményeire épít, hanem felhasználja az iszlám nagy tudósának, Avicennának (980-1037) művét és Vesalius könyvét.

Melanchthon már gyerekkorában meglepte a bretteni főtéren álló kút mellett elhaladó diákokat, mert képes volt velük latinul társalogni.

© Melanchthonhaus Bretten. Foto: Franz Csiky

A *De anima* címlapján Melanchthon címere látható, amely sok írását díszíti. A címer felirata János evangéliuma 3. rész, 14. versére utal:

„És ahogyan Mózes felemelte a kígyót a pusztában, úgy kell az Emberfiának is felemeltetnie, hogy aki hisz, annak örök élete legyen őbenne” (4 Mózes, 21, 4-9) Melanchthon ezáltal Krisztusra utal (vö. 10.tábla), Melanchthon címere is Krisztus keresztféjére emlékeztet. Nem az antik botra utal, amely ma az orvosok és gyógyszerészek jelképe.

© Melanchthonhaus Bretten

Művelődés és humanitás

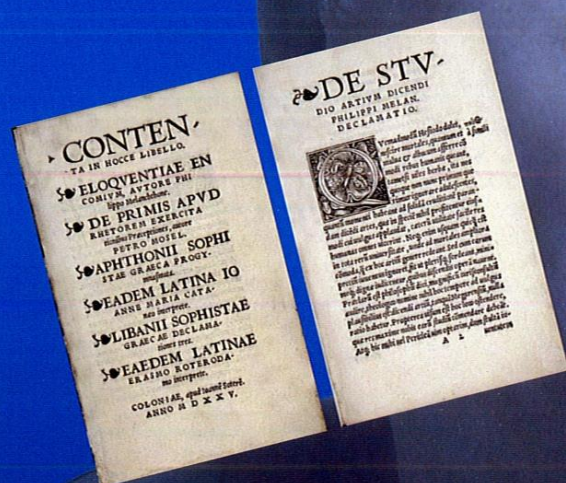
„Egymással való párbeszédre születtünk”

A humanisták számára a nyelv alapvető jelentőségű volt. Az embert az állattól a beszéd képessége különbözteti meg. Ha az ember nyelvi készségét nem fejleszti, nem tud megfelelően gondolkodni. Lassanként eldurvul és „Grobianus”-hoz hasonlóvá válik. A tisztátalan gondolkodás és a durva beszéd erkölcstelenséghez vezet. Mivel nem tudja magát szavakkal megvédeni, az érvényesülés érdekében erőszakhoz fordul.

Ezért helyeztek a humanisták olyan nagy súlyt a nyelvi-irodalmi műveltségre. Csak ez segítheti az embert az eruditio-hoz (a latin kifejezés szó szerint a nyerseségtől való megváltást jelenti). Ezáltal tanul meg az ember rendezetten gondolkodni, magát tisztán és érthetően kifejezni.

A humanisták meg voltak győződve arról, hogy a művelt ember rendes beszédéről és cselekedeteiről ismerszik meg. A nyelvi-irodalmi képzés egyben az erkölcsösség elsajátítását is jelenti. Ezt nevezték a humanisták humanitas-nak. A „humanitas” fogalma Senecától és Cicerótól származik. A humanitas azt jelenti, hogy az embert már nem önző érdekei, hanem az általános emberi erkölcsi követelmények és tilalmak irányítják. Eszerint az emberi erények közé tartoznak a mérséklet, harmónia, felebaráti szeretet, rendszeret és világra nyitottság. A humanitást követő ember felelősnek érzi magát a társadalomért.

A humanisták az ifjúság képzését és nevelését legfontosabb feladatuknak tekintették. Közülük sokan hittek abban, hogy tanulók a társadalmat békés úton fogják megújítani és egyesíteni.

Melanchthon 1523-ban írt *Encomium eloquentiae* (Az ékesszólás dicsérete) Ciceroval és más latin szerzőkkel egyetértve a dialektikát és retorikát nevezi humanitas-nak. Véleménye szerint azért, mert ezen tárgyak tanulmányozása által nemcsak a nyelv, hanem az emberi lélek is levetkőzi a vadságot és műveletlenséget. Ahogy a művelődés által az ember levetkezi műveletlenségét, úgy lesz az emberi szellem civilizált és mérsékletes.

© Badische Landesbibliothek, Karlsruhe

**„A zabolátlan és szégyenletes szó bűnre vezet
Gyakran csábít rossz erkölcsre
És durva beszédre**

**A durva bolondból
Grobianusból új szentet csinálnak,
Mindenki őt ünnepli manapság,
És tisztelik mindenhol,
Szégyenletesen goromba tettel és szóval”**

A felsőrajnai humanista, Sebastian Brant *Der Narrenschiff* (Bolondok hajója) – mely 1494-ben jelent meg először – alkotta Grobianus, a durva bolond alakját (grob németül durvát, faragatlant jelent). Evvel a nyers, durva, néha erőszakos embert ábrázolta. Brant olvasóinak akart tükröt tartani, és evvel őket művelődésre és az erényekre ösztönözni.

Marcus Tullius Cicero (i.e. 106-43) a bölcsesség, ékesszólás és a politika művészetének egységére törekedett. Ezáltal vált a humanisták nagy példaképévé.

© Roma, Musei Capitolini: inv. MC 589/S. Foto: Archivio Fotografico dei Musei Capitolini

Melanchthon írta 1543-ban:
„Nati sumus ad mutuam sermonis
communicationem” (Egymással való
párbeszédre születtünk).

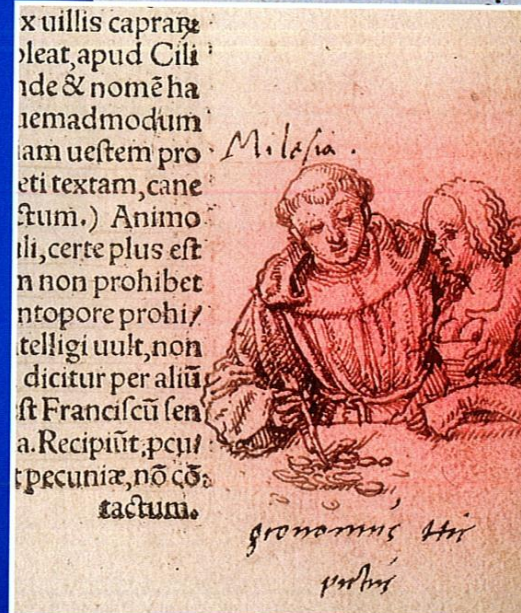
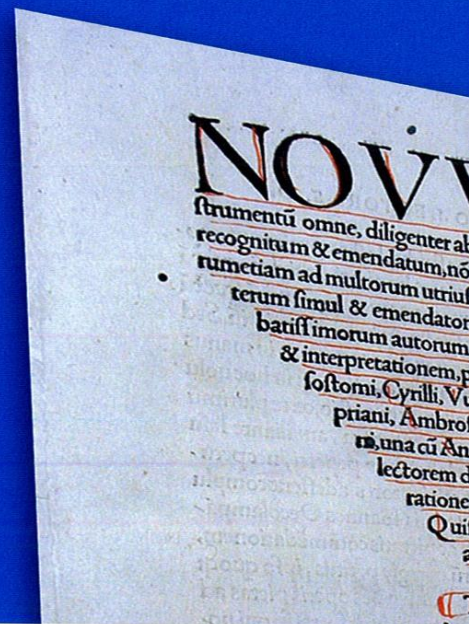
Humanizmus és reformáció

Visszatérés a Bibliához

A humanisták szándékában állt az egyház megújítása is. Rotterdami Erasmus fontos kezdeményezése volt, mikor 1516-ban az Újszövetség eredeti görög szövegét megjelentette. Erasmus jegyzeteiben bebizonyította, hogy sok forgalomban levő egyházi tanítás és szokás nem vezethető vissza az Újszövetségre. Az Újszövetség azt mutatja, hogy az emberi önzés csak Krisztus követése útján győzhető le. A Biblia a krisztusi humanitas (**humanitas Christi**) példájával tanítja a bűnös embert Krisztus-hitre (**pietas**), az isteni törvényeknek való engedelmességre és a felebaráti szeretetre.

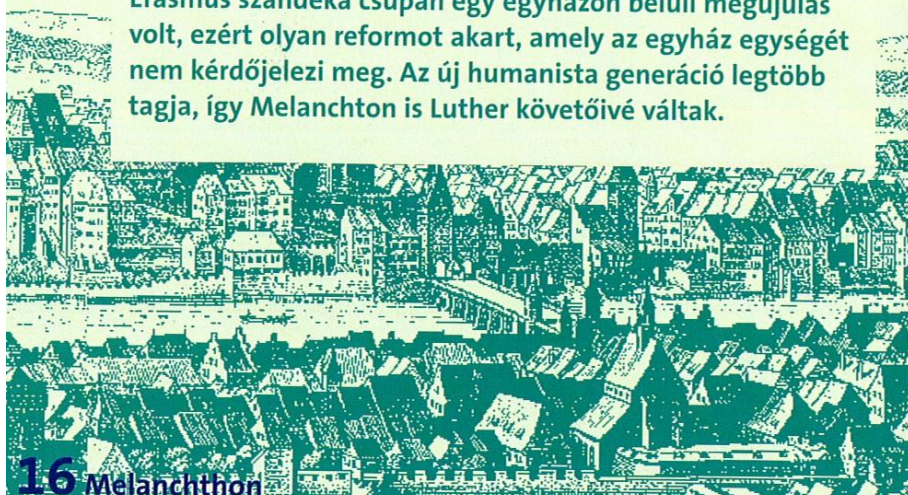
Erasmus Biblia-kiadása nagy jelentőségű volt a reformáció szempontjából, mert Luther fel tudta használni a német fordításhoz. Luther azonban nem osztotta Erasmus bizakodását abban, hogy az ember magától tudja követni Krisztust. Bibliai stúdiumai során Luther az Istennel való kapcsolat más értelmezésére jutott. Az embert annyira meghatározzák körülményei, hogy az isteni törvényt még részben sem tudja követni, csak akkor, ha tehetetlenségét beismeri, és csak Isten szeretetében bízik, mely számára Krisztus keresztségével és feltámadásával vált nyilvánvalóvá, amely felszabadítja őt az önzetlen cselekvésre.

Luther 1520-ban azért szakított a pápával, mert az szerinte nem vetette alá magát a Biblia tekintélyének. Erasmus visszautasította Luthernek a pápával való szakítását. Számára az egyház egysége alapvető fontosságú volt, amely nélkül Európa kulturálisan és politikailag részekre szakadna. Erasmus szándéka csupán egy egyházon belüli megújulás volt, ezért olyan reformot akart, amely az egyház egységét nem kérdőjelezi meg. Az új humanista generáció legtöbb tagja, így Melancthon is Luther követőivé váltak.

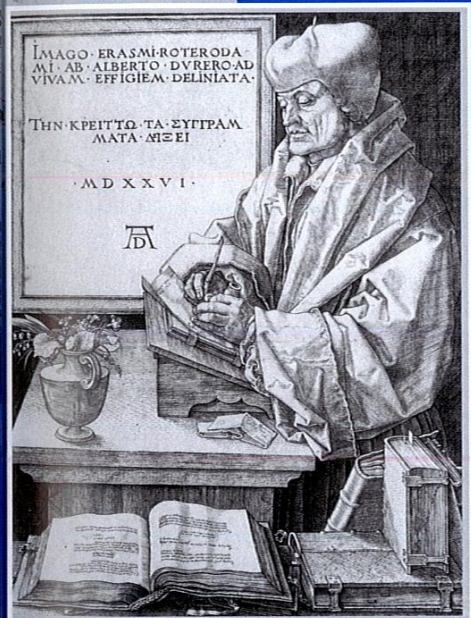

Ifj. Hans Holbein rajzában (1515) Rotterdami Erasmus: Balgaság dicsérete c. művében egy szerzetest ábrázol, aki kerüli a pénzzel való kapcsolatot, de egy női testet már nem. A humanisták, mint Erasmus is, élesen bírálták a főpapság életmódját, szorgalmazták, hogy egyház belülről újuljon meg.

© Kunstmuseum Basel, Kupferstichkabinett

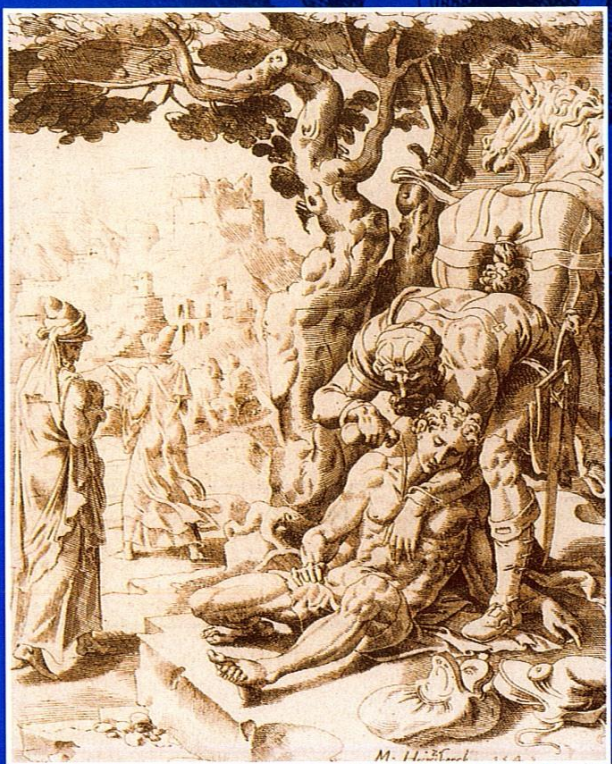

IN
RODAMO
eritatem, ue
corumq; ue
o ad pro
tionem
ary

Albrecht Dürer rajza Erasmust, egyházatyához hasonlóan ábrázolja, írásai és könyvei között. A görög szöveg ezt mondja: „Jobban felmutatni az Úr írásait.”

© Melanchthonhaus Bretten

Dirk Volckerts Coornhert rézmetszete Maarten van Heemskerck „Irgalmas samaritánus” c. vázlata alapján. Mindkét holland humanista Erasmushoz hasonlóan a felebaráti szeretetet tekintette a keresztény élet lényegének.

Philipp Melanchthon

a wittenbergi filozófiai fakultás professzora

Bölcs Frigyes szász választófejedelem támogatta a wittenbergi egyetem humanista megújítását. 1518-ban hívta meg Melanchthont a filozófiai fakultásra, az új szak, a görög tanítására. Melanchthon 1525-től már saját elképzelése szerint taníthatta a teológiai fakultáson is mindazt, amit szükségesnek látott.

Melanchthon elsősorban mégis a filozófiai fakultáson működött. Meggyőződése volt, hogy „a nyelvi képzés minden tudományág részére nélkülözhetetlen”. Melanchthon vezetésével a hallgatók a gondolkodási és nyelvi készség fejlesztésére tudományos vitákat (disputációkat) és ünnepi beszédeket tartottak. Melanchthon Arisztotelészről és Ciceróról tartott előadásokat, sőt Németországban az elsők között a történelemlről is.

Alapvető szerepe volt abban, hogy a wittenbergi egyetem vált Németország egyik legfontosabb, új stílusú egyetemévé. Melanchthon egészen haláláig, 1560-ig a filozófiai fakultás vezető személyiségének számított, aki miatt számos országból sok ezer diák látogatott ide.

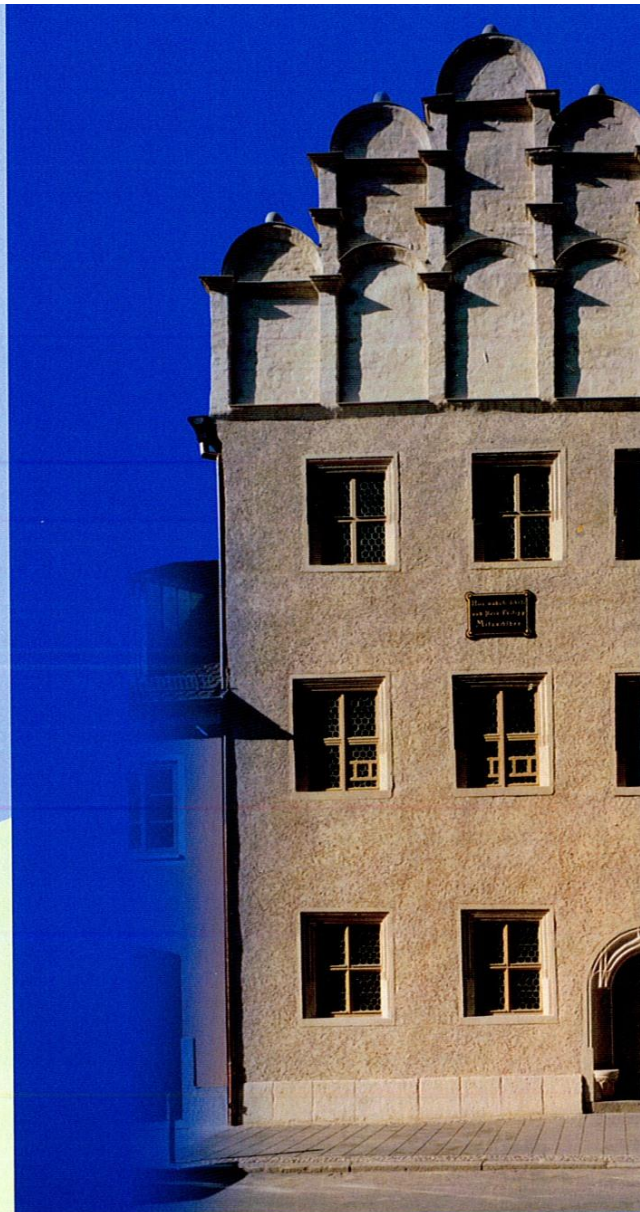
Nemcsak Melanchthon hatott a wittenbergi egyetemre, ő maga is meghatározó hatás alá került ott. Wittenbergi meghívása, 1518 óta Luthernél tanult teológiát, a reformáció meggyőződéses híve lett. Melanchthon a teológia területén is humanista módszereket alkalmazott.

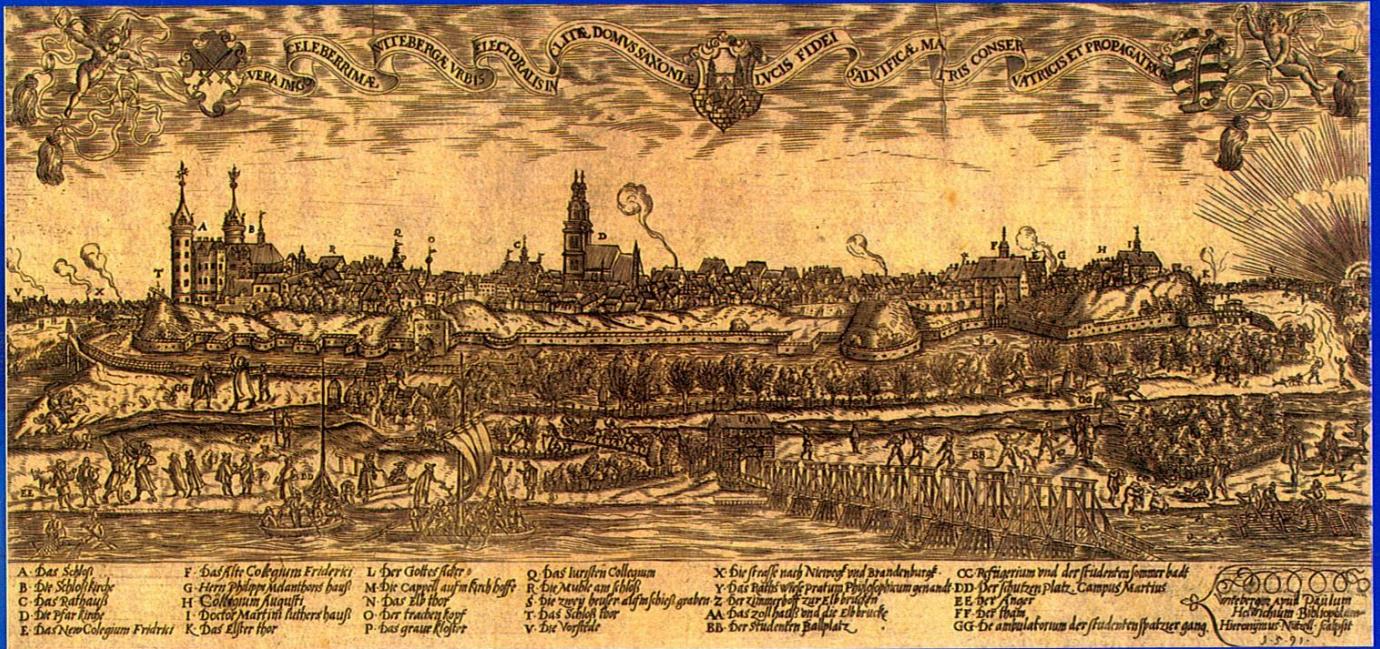
A teológiai stúdium előfeltételeként tekintette a Biblia eredeti héber és görög szövegének tanulmányozását. 1519 óta rendszeresen tartott előadásokat az Újszövetség könyveiről és Luther híres Biblia-fordításánál is közreműködött. Korai teológiai munkásságának fontos eredménye a *Loci communes rerum theologicarum* (1521).

Wittenberg
© Stiftung Luthergedenkstätten
in Sachsen-Anhalt

1536-1539-ben a fejedelem költségén Melanchthon és családja részére tágas lakóházat építettek. A ház máig megőrizte reneszánsz homlokzatát. Melanchton a kertjéből is el tudott jutni az egyetemre, anélkül, hogy kiment volna az utcára.

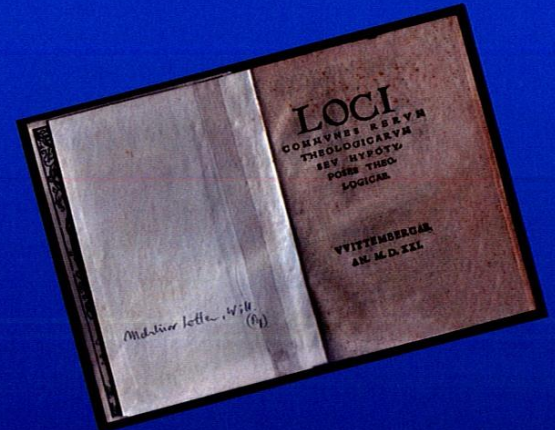
© Stiftung Luthergedenkstätten in Sachsen-Anhalt

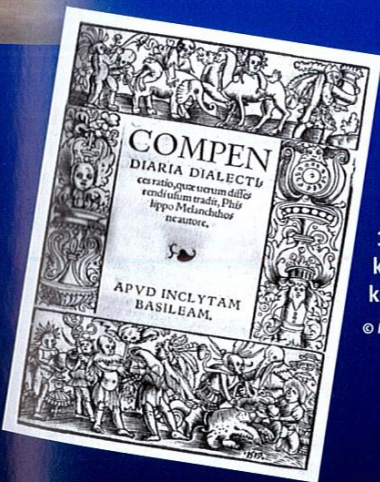
Wittenberg a szász választófejedelem egyik székvárosa volt. Az 1591-ből származó városkép jobb oldalán az egyetem régi /F/ és az új /E/ épülete látható, amelyben Melanchthon mint a filozófiai fakultás professzora tanított és rögtön mellette van lakóházának déli homlokzata /G/. Luther a város keleti szélénél, a volt Ágoston-rendi kolostorban lakott (I). A város nyugati szélén található a fejedelmi palota /A/ és Vártemplom (Schlosskirche) /B/, amelyben 1560-ban Melanchthont Luther mellé temettek.

© Stiftung Luthergedenkstätten in Sachsen-Anhalt

Teológiai kézikönyvének első nyomtatott változatában Melanchthon a Bibliát már nem a középkori teológiai módszerekkel elemezte, hanem a Pál apostol rómaiakhoz írt leveléből vett bibliai alapfogalmakat (loci communes) járta körül. Lutherhez hasonlóan, Melanchthonnál is központi szerepet kaptak az olyan fogalmak, mint a bűn, törvény vagy kegyelem.

© Melanchthonhaus Bretten

Ma meglepőnek tűnik, hogy Melanchthon mennyi tudományágban volt járatos. Kézikönyveket, tankönyveket írt a grammatika, retorika, dialektika, történelem, pszichológia, asztronómia, fizika és teológia tárgykörében. Dialektika-tankönyvének 1520-as első kiadása után szokása szerint a könyvet újra- és újra átdolgozta, míg 1547-re készült el a végső változat.

© Melanchthonhaus Bretten

A műveltség és a hit

*Melanchthon, mint
Németország tanítómestere*

Melanchthon mindig humanista maradt. A nyelvi-irodalmi képzést az első lépésnek tartotta, hogy megelőzhető legyen az emberi gonoszság és durvaság. Az ifjúságnak retorikát, dialektikát és antik szerzőket kell tanulmányoznia, elsősorban Cicerót. Ezáltal tanulhatja meg a vallási és földi fogalmakat tárgyyszerűen leírni és másoknak világosan és érthetően elmondani.

A művelődés erkölcsi értelemben is fejleszti az embert. Az „eruditio” vezet a **humanitas**-hoz. A művelt ember magáévá teszi az általános emberi-erkölcsi szabályokat. A művelt ember felelősséget érez a másik ember iránt és tiszteletben tartja a másik meggyőződését, megpróbálja a konfliktusokat békésen megoldani.

Az antik forrásokhoz való visszatérés egyben a kereszténység igazi forrásához, a Bibliához és Jézus Krisztushoz való visszatérést is jelenti. Melanchthon meg volt győződve, hogy az embert mélységes gonoszságától csak a Jézus Krisztusban való hit szabadíthatja meg, ez segíti az emberséges cselekvéshez. A hit (**pietas**) tehát szükséges feltétele a műveltségnek (**humanitas**).

Ezért kell az embereknek önállóan olvasni tudnia a Bibliát. Ezért szorgalmazta Luther és Melanchthon az elemi oktatás színvonalának javítását. Minden gyermek, még a lányok is járjanak iskolába. Melanchthon azonban leginkább a középiskolának megfelelő ún. latin iskolával (**Lateinschule**) foglalkozott. Iránymutatásával hozta létre Nürnberg városa az ún. „Magasabb Iskolát” (**Hohe Schule**), mely az egyetemi tanulmányokra készített fel. Ezen a szinten már görögöt is oktattak. Melanchthon számos tankönyvet is írt. Az igényes műveltségért való munkálkodása miatt már a 16.szdz-ban Németország tanítómestereként tisztelték (**praeceptor Germaniae**).

1525-ben Németországban kitört a parasztháború. Több kolostort és várat fosztottak ki és romboltak le.

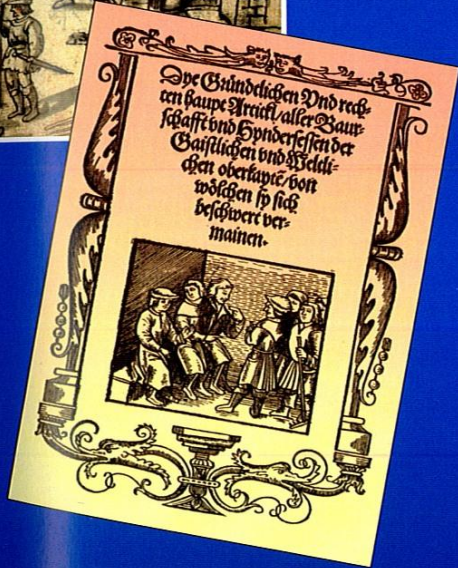
A felkelő parasztok és polgárok régi jogaiknak helyreállítását követelték, melynek során a Bibliából levezetett isteni jogra hivatkoztak.

Melanchthon Lutherhez hasonlóan nem értett egyet a szimpla biblicizmussal és fundamentalista következtetéseivel. Szerintük a bibliai törvények és tiltások nem alkalmazhatóak közvetlenül a társadalomra.

A társadalmi életre csak a Tízparancsolat számít kötelezőnek; ezen alapszanak az általános emberi erkölcsi szabályok, melyeket már a pogány ókori szerzőknél is megtalálunk.

Parasztok kifosztják a Weissenau kolostort.

© Waldburg-Zeil'sches Gesamtarchiv Schloss Zeil

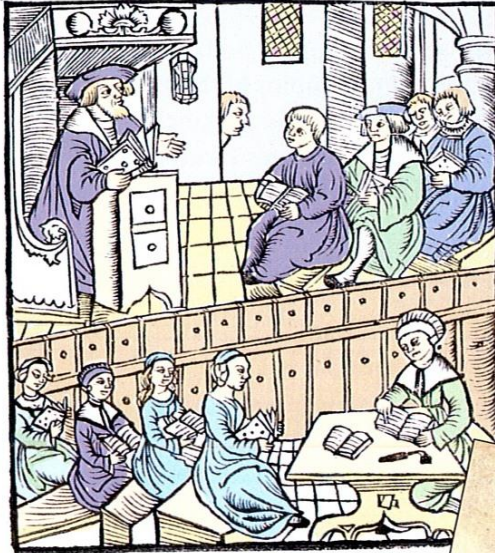
A tizenkét cikkely. Röpirat, mely a parasztnak a világi és egyházi felsőség elleni panaszait foglalja össze.

© Bauernkriegsmuseum, Kornmarktkirche Mühlhausen

An die Rathhern aller Stedte deutsches lands: das sie Chrißliche Schulen auffrichtam vnd halten sollen.

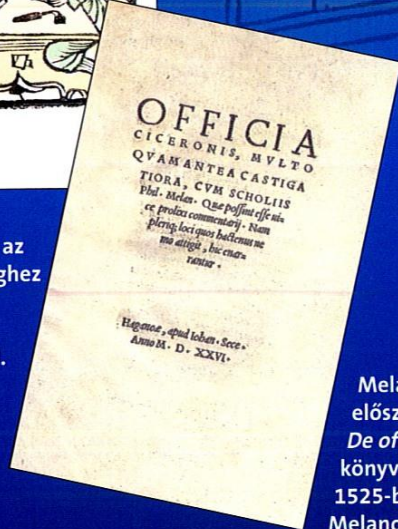
Martini Luther. Wittenberg. M. D. xxiij.

Lasset die Kynder güt mir komen vund weret yhenen nicht Mat. 19.

Luther és Melanchthon szerint az iskolai tanítás társadalmi jelentősége az egyházehez hasonló. Az élő kegyességhez (pietas) művelődésre (eruditio) van szükség, mely elsősorban a Biblia olvasásával és megértésével érhető el. Csak művelődéssel lehet a parasztháborúban is megnyilvánuló vallási nyerseséget és tudatlanságot elkerülni.

© Bayerische Staatsbibliothek, München

Melanchthon előszava Cicero: *De officiis* c. könyvéhez, 1525-ből.

Melanchthon Cicero tanításából az emberi értelemben az emberek békés egymás mellett éléséhez szükséges erkölcsi tanításokat és tiltásokat hangsúlyozta. Ezek az értelmi és erkölcsi szabályok a keresztényekre is érvényesek. A keresztények tehát még a Bibliára hivatkozva sem hagyhatják figyelmen kívül a társadalmi rendet.

© Universitätsbibliothek Freiburg im Breisgau

Európa tanítómestere

Melanchthon nemzetközi hatása

Melanchthon befolyása az oktatásügyre nem korlátozódott Németországra. Számos külföldi hallgatója szülőföldjére való visszatérése után Melanchthon szellemében tevékenykedett. Tanítványai kevés kivételtől eltekintve egyúttal a reformáció követőivé is váltak.

Jelentős hatást gyakorolt Melanchthon az európai humanistákkal folytatott levelezésével, akik az iskolák és az egyház megújításáról kértek tanácsát.

Melanchthon a 16. sz.-ban számos európai nyelvre lefordított tankönyvei révén még hosszú ideig hatott a középiskolai és egyetemi oktatásra.

Melanchthon tanítványai és olvasói Európa-szerte sokszor nehéz politikai körülmények között éltek. Sok helyen az **erőszak** uralkodott, a földrészt megosztó politikai és felekezeti ellentétek háborúba torkolltak. A nehéz körülmények között élő és működő európai humanisták számára Melanchthon a művelődés és a hit eszközeit ajánlotta, mert ezek segítségével lehet a konfliktusokat békés úton rendezni. Ez az „alulról építkezés” segítheti Európát az egység, béke és jogrend megvalósításához.

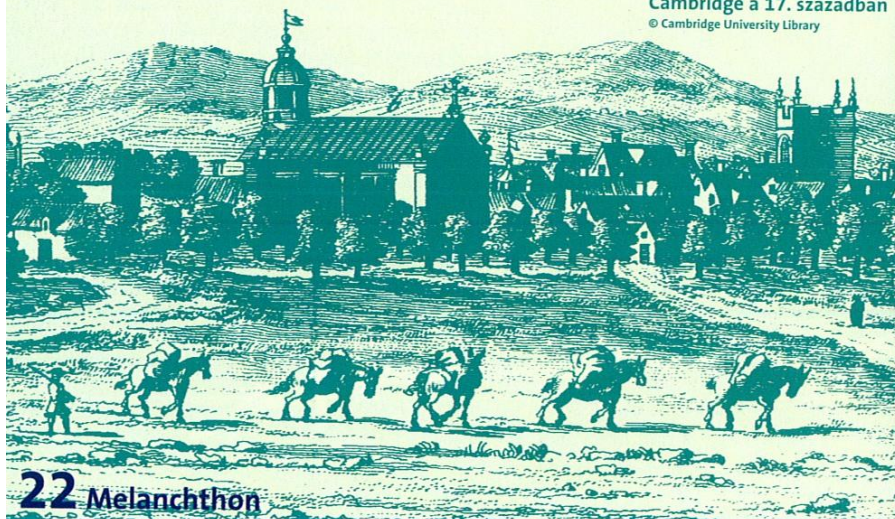

Az angol Thomas Cranmer Erasmus tanítványa volt, mikor az 1509-1514-ben a Cambridge-i egyetemen oktatott. Cranmer nemsokkal később Luther tanaival is megismerkedett.

Cranmert VIII. Henrik király 1533-ban Canterbury-i érsekévé nevezte ki. A pápától elszakadt angol egyház megreformálását célozta Cranmer 1549-ben megjelent könyve, a *Book of Common Prayer*. Cranmer ismerte Melanchthon teológiai munkásságát, 1553-ban még egy Cambridge-i tanári állást is felajánlott neki, amit Melanchthon nem fogadott el. A rekatolizáló politikát folytató Tudor Mária királynő 1553-1558-as uralkodása idején, Cranmert 1556-ban máglyahalálra ítélték.

© Melanchthonhaus Bretten

Cambridge a 17. században
© Cambridge University Library

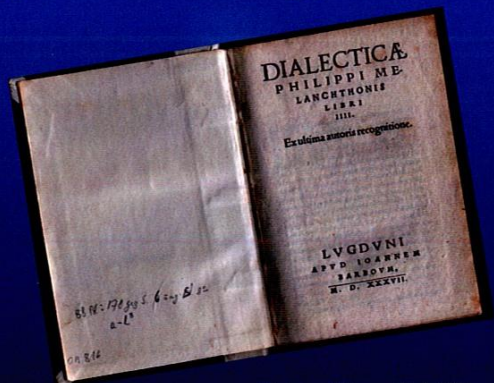

Melancthon tanítványai:

- Nürnberg: Hieronymus Baumgartner
Veit Dietrich
- Königsberg: Georg Sabinus
- Rostock: David Chytraeus
- Pfalz: Zacharias Ursinus
- Csehország: Matthäus Collinus
- Magyarország: Dévai Bíró Mátyás
Sylvester János
Stöckel Lénárt
- Erdély: Valentin Wagner

Melancthon levelezőpartnerei:

- Szászország: Joachim Camerarius
- Hessen: Philipp hesseni őrgórf
- Poroszország: Albrecht herceg
- Basel: Bonifatius Amerbach
Simon Grynaeus
- Strassburg: Martin Bucer
- Anglia: Thomas Cranmer
- Franciaország: I.Ferenc király
Guillaume du Bellay
Navarrai Margit
- Dánia: III.Keresztély király
- Erdély: Johannes Honterus
- Portugália: Damiao de Góis

Melancthon dialektika tankönyve több kiadást megért, ilyen ez az 1537-es Lyonban készült példány.
© Melancthonhaus Bretten

Martin Luther

Visszatérés az Evangéliumhoz

Melanchthonnak már 1518-ban, közvetlenül Wittenbergbe érkezése után szoros munkakapcsolata alakult ki Lutherrel. Míg Melanchthonra Luther teológiai téren hatott, addig Luther számára Melanchthon nyelvismerte révén vált fontossá.

Luther teológiája radikálisan értelmezi a **bűnt**. Az embert annyira meghatározzák körülményei, hogy nem képes, sőt nem is áll szándékában Isten törvényének betartása. Az ember esetleges jócselekedetei ellenére Isten előtt továbbra is bűnösnek számít. Saját erejéből az ember nem igazulhat meg, és ez jövőjét is meghatározza. Az ember még sincs elveszve, mert Isten egyszülött fiát küldte a Földre, hogy megtörje a bűn hatalmát. Krisztus kereszthalálával magára vállalta bűneit, ezáltal váltotta meg az emberiséget. Egyedül a Jézus Krisztusban való hit által igazulhat meg az ember (sola fide). Egyedül az isteni kegyelem (sola gratia) oldozhatja fel az embert és adhat neki örök életet. A bűnös, de hívő ember ezért Isten előtt egyszerre számít igaznak és bűnösnek (simul iustus et peccator).

Luther szerint az egyház feladata a megváltás örömhírének, az evangéliumnak, Jézus bűn feletti győzelmének, a bűnös ember szabadulásának hirdetése. Csak ezáltal képes az ember Istent és embertársait szeretni. Luther úgy vélte, az az egyházi tanítás, mely szerint az ember jócselekedetek által részese lehet a megigazulásnak, nem felel meg a bibliai alapigazságoknak. A búcsúcédula és más szokások eltakarják az evangéliumot, ezért az egyháznak megújulásra van szüksége.

Luther meggyőződése szerint újításai nem eretnek tanok, hanem a Bibliára támaszkodnak és általános érvényűek, azaz **katolikusok**. Melanchthon és más humanisták is ezen a véleményen voltak.

Hans Baldung Grien festménye Luthert szerzetesként ábrázolja. Fejét a szentekre jellemző dicsfény veszi körül. A galamb a Szentlélek hatására történő isteni megvilágosodást jelképezi. Luther a nyitott Bibliára mutat, ezzel jelzi, maga Isten Szentlelke vezette vissza a bibliai forráshoz.

© Melanchthonhaus Bretten

Vom alten vnd nū en Gott/ Glauben/ vnd Ler.

A kép két részből áll: balra az újdonsült istenséget farsangi bohócként ábrázolja. A pallosról, a kulcsról és a tiaráról felismerni, hogy a pápáról van szó. A pápa a bíboros öltözetű Aquinói Tamásra és Arisztotelészre támaszkodik. Az „új istenségről” tehát kiderül, hogy a skolasztikus teológia találmánya, melyet az ördög irányít.

A valódi Isten ezzel szemben az égben lakó Atya, aki a galambformában megjelenő Szentlélek és kedves fiának, Jézus Krisztusnak társaságában látható. Krisztustól balra és jobbra Mózes látható a szarvacskákkal és Áron; a bal alsó sarokban az evangelisták jelképeikkel és jobbra Luther, mint tanító szerzetes. A valóságos Isten tehát egyetlen és mindenki atyja („Unus Deus et Pater Omnium”).

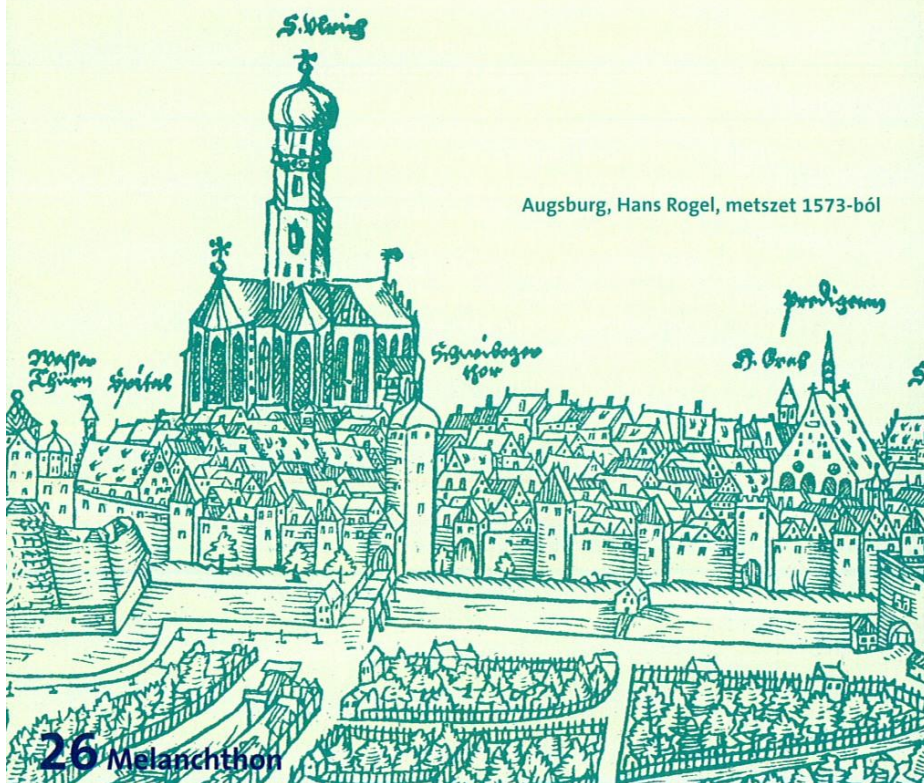
A feltehetően a baseli humanista körbe tartozó művész Erasmus egyházkritikájának hatására Luther működésében a valódi Istenhez való visszatérést látta.

© Bibliothek des Evangelischen Oberkirchenrates Stuttgart, Signatur 363. Foto: sstprojekt S. Staneker.

A törvény és az evangélium

Luther teológiája képekben

Luther tudatosan használta fel teológiájának népszerűsítésére a képeket, melyek többségét id. Lucas Cranach wittenbergi műhelyében készítették. A lutheri tanokat ábrázoló képek hasonló elemekből állnak: két részre osztva balra a **törvény**, jobbra az **evangélium** világát ábrázolják. A két világot egy fa választja ketté, melynek koronája balra elszáradt, jobbra lombos. A törvény világát a bűn jellemzi. Itt a halál, a bűn és az ördög uralkodik az emberen. Az evangélium világára a hit jellemző. Krisztus itt legyőzte a halált. A két világ párhuzamos felépítésű.

Augsburg, Hans Rogel, metszet 1573-ból

- 1 Krisztus, mint a világ bírója. Két angyal hirdeti harsonával a végétéleket, mely az emberiség bűneit megítéli.
- 2 Ádám és Éva megkísértése a kígyó által. A bűn megjelenik a világban.
- 3 Mózes két kezében a Tízparancsolat tábláit tartja. Három világi hatalmasság áll az oldalán, akik a törvény világi képviselői. Az ember nem képes követni az isteni törvényeket.
- 4 A bűn (egy szörnyeteg képében) és a halál (nyárssal) terelik az embert a pokol felé. Az ember sorsa.
- 5 Az Isten előtt vétkező Izrael népét mérges kígyók büntetik. Mózes a táborban felállít egy érc kígyót, aki arra felpillant, meggyógyul (Mózes 4, 21). János evangéliuma szerint Jézus maga utal erre a történetre (János 3, 14-15). Luther értelmezése: Ahogy Izrael az érc kígyóra pillantva, úgy menekül meg a bűnös ember a keresztfeszített Krisztusra pillantva. Melancthon címerének választotta az érc kígyót (vö. a 3. táblát).
- 6 A keresztfeszített Krisztus töviskoronával és ágyékkötővel. Ő az áldozati bárány, aki halálával az emberiség helyett magára vette Isten büntetését. Végül azonban győzedelmeskedik, ezt a győzelmi lobogó jelzi.
- 7 A feltámadott Krisztus a sír előtt kezében a győzelmi zászlóval eltiporja a bűnt és halált.
- 8 A bűnös újjólagos ábrázolása. A megfeszített Krisztusra nézve nyeri el a kegyelmet és a megváltást. Krisztus oldalsebéből jövő vérsugár egyenesen az emberi szívbe tart. A Szentlelket ábrázoló galamb a vérsugáron az ember felé csúszik.
- 9 Mózes párja Keresztelő János. Ő a bűnösöket Krisztushoz küldi.
- 10 Mária fogantatása, Krisztus az égből kereszthordozóként száll alá. Krisztus tehát kezdettől kereszthalálra, az emberiség megváltására ítéltetett. Máriának nincs gyógyító szerepe. Jelképezi az embert, aki Krisztust hittel fogadja. Ahogy a pásztorok az angyali híradást követően tanúságot tesznek a megváltó születéséről.
- 11 Krisztus feltámadása.

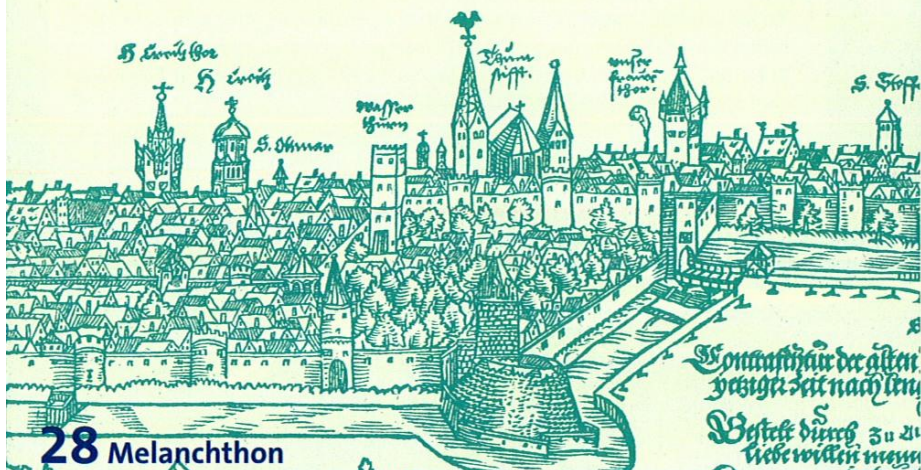
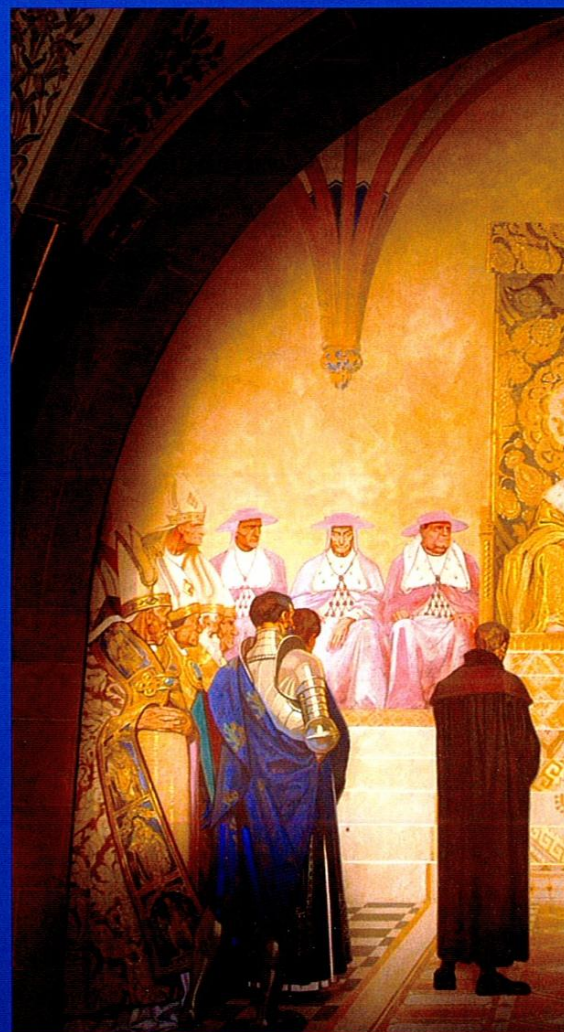
Az Ágostai Hitvallás

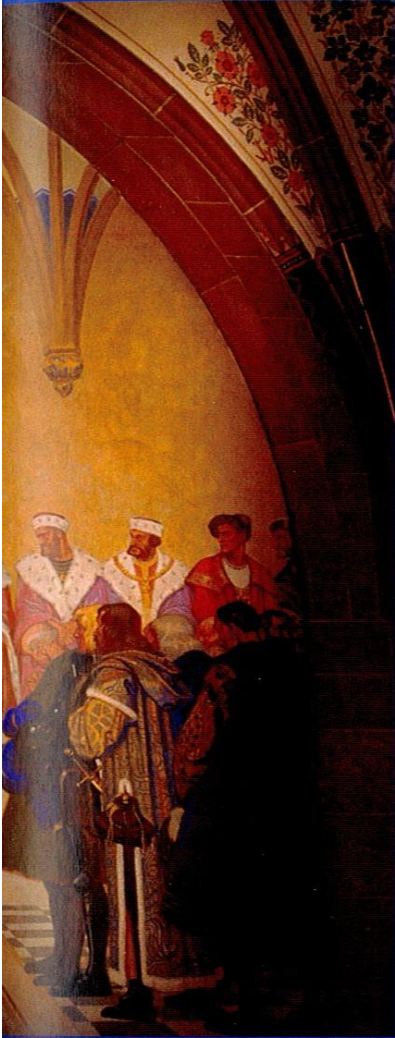
Törekedés az egyház egységére

Mikor 1518-ben Melanchthon Wittenbergbe érkezett, csodálta Luther kompromisszumot nem ismerő visszatérését a hit egyedüli forrását jelentő Bibliához. Luther hatására maga Melanchthon is a reformáció egyik fő képviselőjévé válik. Melanchthonnak azonban a humanista örökséget nem kellett feladnia. Ellenkezőleg, a reformációnak szüksége volt a humanizmusra. Nyelvi és tudományos műveltség nélkül a hívő fundamentalistává és intoleránssá válhat. A művelt keresztény nem törli meg a párbeszédet azokkal, akik másként vélekednek. Melanchthon egész életében hitt az eszmecsere, a párbeszéd erejében.

Melanchthont sok csalódás is érte. V. Károly császár Luthert 1521-ben, a wormszi gyűlésen birodalmi átokkal sújtotta és erőszakkal akart fellépni a lutheránus fejedelmek és városok ellen. A birodalmon kívüli háborúk miatt azonban tervét nem valósíthatta meg. A császár csak 1530-ban követelte újból a hitújítás követőitől, hogy feleljenek az augsburgi gyűlésen. A szász választófejedelem megbízásából Melanchthon összeállított egy védőiratot. Ebben rámutatott, hogy a protestáns hitbeli meggyőződés és az egyház megújítására irányuló törekvés nem eretnek újítás, hanem a Biblián alapul, és ezért összkeresztényi, vagyis egyetemes (=katolikus).

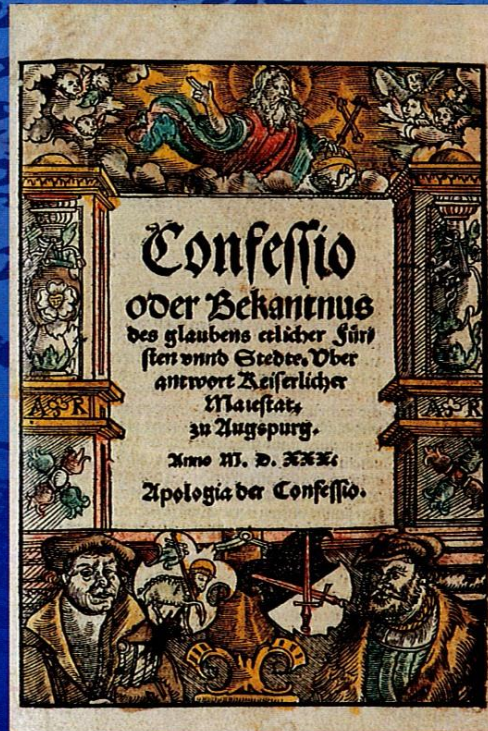
Melanchthon remélte, érvei meggyőzik a császárt és a gyűlést, hogy csak a Bibliához való közös visszatérés hozhat igazi egységet. Az Ágostai Hitvallásban találkozik a humanista művelődés és a hitújító meggyőződés.

A bretteni Melanchthonhaus falfestménye a pfalzi választófejedelem kancellárját ábrázolja, amint átadja V.Károly császárnak 1530.június 25-én az Ágostai Hitvallást.

© Melanchthonhaus Bretten.
Foto: Franz Csiky, Bretten

Az Ágostai Hitvallás egyik nyomtatott változatának címoldala.

© Melanchthonhaus Bretten

Így ír Melanchthon az Ágostai Hitvallás 21.része tanításában: „Ez az egyházunk által képviselt tanok összesítése. Mivel ez tisztán a Szentíráson alapszik, nem áll szemben a keresztény, így a római egyházzal sem, azt gondoljuk, hogy ezzel nem okozunk szembenállást.”

V. Károly császár

cél: a politikai egység

Mikor Habsburg Károlyt 1519-ben Gentben császárnak választották, egy minden addigit felülmúló birodalmat kormányzott. A Habsburgokhoz tartoztak Ausztria, Burgundia, Németalföld, Spanyolország, Szicília, Nápoly és a Közép- illetve Dél-Amerikai spanyol hódítások. Birodalmukban „a nap soha nem nyugodott le”. Mint választott császár a Német-Római Birodalom összes fejedelmeinek és városainak hűbérura lett.

V. Károly, aki 1556-ig uralkodott, teljes Európára kiterjedő keresztény birodalmat akart létrehozni hasonlóan, ahogy Konstantin császár és Nagy Károly alatt létezett. Egész Európának el kellett ismernie Istentől származó hatalmát, csak így lehet biztosítani a békét, az igazságot, és megőrizni a rendet. Ezért kötelezte el magát az egyház egysége mellett és az újonnan megalakult protestáns egyházak visszatérésére.

V. Károly terveinek esküdt ellensége Franciaország volt, de a keleten terjeszkedő oszmánok is fenyegetést jelentettek. V. Károly egyetemes monarchiája nem volt megvalósítható.

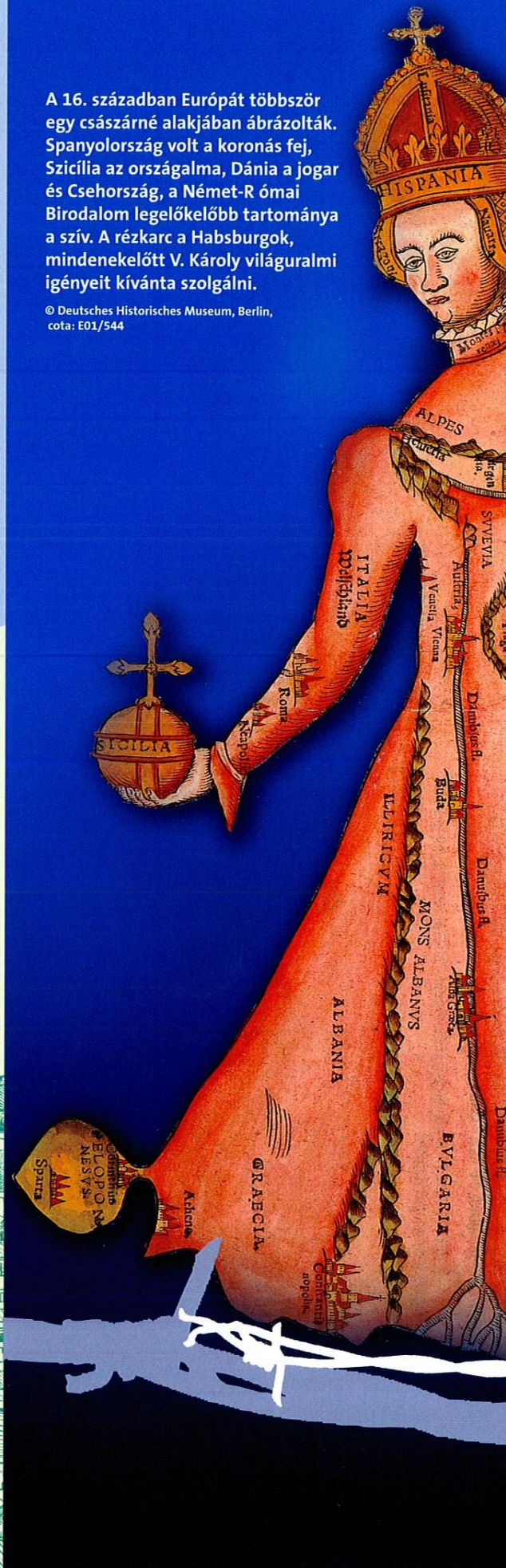
Róma: Hartmann Schedel,
Világkrónikája 1493

30 Melanchthon

A 16. században Európát többször egy császárné alakjában ábrázolták. Spanyolország volt a koronás fej, Szicília az országalma, Dánia a jogar és Csehország, a Német-Római Birodalom legelőkelőbb tartománya a szív. A rézkarc a Habsburgok, mindenekelőtt V. Károly világalmai igényeit kívánta szolgálni.

© Deutsches Historisches Museum, Berlin,
cota: E01/544

A Schedel Világkrónikájából származó fametszet a középkori keresztény birodalom eszméjét képviselte: a császár és a király közösen őröködnék Európa egysége felett. A császárnak istentől rendelt feladata a béke és a rend biztosítása és az egyház oltalmazása.

Római katolikusok és protestánsok

Európa felekezeti megosztottsága

V Károly kötelességének érezte az egyházi egység helyreállítását. A Melanchthon által az Ágostai Hitvallásban elképzelt békés út nem valósult meg. A császár erőszakkal fenyegetőzött, ha a hitújítást nem vonják vissza.

A protestáns fejedelmek és városok azonban szembeszegültek a császári akaratral. 1531-ben létrehozták a Schmalkaldeni Védszövetséget és kijelentették, hogy az Ágostai Hitvallást fogadják el. A Hitvallás eredeti szándékával szemben vált az egyházszakadás dokumentumává. A Német-Római Birodalomban a katolikus egyházszervezeten kívül létrejöttek az evangélikus tartományi egyházak.

V. Károly 1546-ban tudta beváltani fenyegetését. Bár a schmalkaldeni szövetség 1547-ben vereséget szenvedett, ennek ellenére nem sikerült a reformáció elfojtása. A császár az 1555. évi Augsburgi Vallásbékében kénytelen volt elismerni a lutheránus tartományegyházak létezését. A császár maradt a birodalom világi ura, de a tartományfejedelmek tartományuk vallási viszonyai felett megkapták a rendelkezési jogot. Ennek következtében a birodalom egyházilag is megosztottá vált.

Melanchthon sajnálta az egység megszűnését. 1530 óta több vallási megbeszélésen megpróbálta rávenni a katolikusokat az egység érdekében az egyházi megújulásra. Ennek kapcsán kompromisszumokra is hajlandó volt. Az Augsburgi Vallásbéke bár biztosította a birodalom békéjét, de egyben az egységtörekvések kudarcát is bizonyította.

1555 óta tovább mélyült a katolikus-lutheránus ellentét. Egyik oldal sem volt képes a polémia elkerülésére, így Európa egysége nem volt tovább tartható.

Az 1568-ból származó protestáns propagandakép mutatja, hogy a Bibliához visszatérő Luther hogyan győz a pápa fölött. Luther hívei Bibliát és írotollat tartanak a kezükben, írásaik összhangban vannak a Bibliával. Élükön Melanchthon áll. A római katolikus oldalon a jezsuiták hiába próbálják a pápai trónt védeni. Nem Bibliát, hanem csak tollat tartanak a kezükben és egy szörny mögé bújnak: tanaik az ördögtől vannak. A pápai uralom alapjai inganak meg: az egyházjog, a szerzetesi regulák, és a skolasztikus teológia. A jezsuiták fölött a dominikánusok állnak, akik kötéllel, pallossal és égő fáklyákkal az inkvizíciót jelképezik. Az erőszak azonban éppúgy hatástalan marad, mint a fentebb látható egyházi felvonulások. Európát megosztja Luther és a pápa viszálya, a felekezeti propaganda és a hitviták elnyomják a dialógust. Ez kihat a személyes kapcsolatokra is. Melanchthon és hajdani hallgatója, Friedrich Staphylus, aki visszatért katolikusnak, szembefordulnak egymással.

© Kunstsammlungen und Museen Augsburg

Az Augsburgi Vallásbéke
1555-ből, Ferdinánd király,
V.Károly testvére által aláírva.

© Österreichisches Staatsarchiv
HHStA AUR 1555 IX 25.

A református egyház

mint harmadik felekezet

Az 1555-ös Augsburgi Vallásbéke óta a Német-Római Birodalom katolikus és lutheránus területekre oszlott. A fejlődés azonban nem állt meg, a hitújítás újabb egyházak létrejöttéhez vezetett. Legfontosabbak az anglikán és a különféle református egyházak voltak.

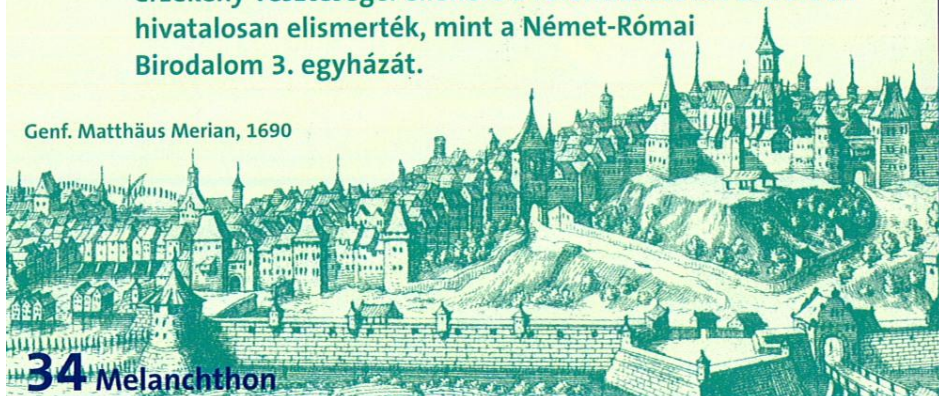
Már az 1520-as években nézeteltérések jelentkeztek a protestánsok között, melyek főleg az úrvacsoratan vonatkoztak. Ulrich Zwingli zürichi reformátor és Luther kölcsönösen egymás szemére vetették, hogy a másik rosszul értelmezi a Bibliát. 1529-ben Marburgban Zwingli és Luther között szakításra került sor. A nemsokára létrejövő református egyházak a Luther által megkezdett reformáció konzekvens továbbvitelét tűzték ki célul. Fontos képviselőik voltak Heinrich Bullinger, Guillaume Farel, Johann Kalvin és Johannes a Lasco.

Melanchthon próbálta a protestáns egység megőrzése érdekében a reformátusokkal elfogadtatni az Ágostai Hitvallást. Bizonyos sikeret ért is el : Martin Bucer és Luther - Melanchthon közvetítésére – az úrvacsoratanról 1536-ban aláírták a wittenbergi konkordiát. A svájci reformátorok, Bullinger és Kalvin azonban távortartották magukat.

Melanchthon 1560. évi halála után egyes tanítványai csatlakoztak a reformátusokhoz, mert mesterüknek humanista örökségét ott látták biztosítva. Melanchthont így a református egyház is tiszteli és sajátjának tekinti.

A reformátusok a Habsburgok uralmi törekvéseinek elkeseredett ellenségei voltak és ez fokozta Európa egyházi és politikai megosztottságát. A harmincéves háború érzékeny veszteségei ellenére a reformátusokat 1648-ban hivatalosan elismerték, mint a Német-Római Birodalom 3. egyházát.

Genf. Matthäus Merian, 1690

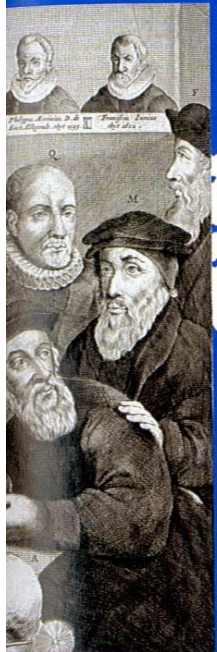

34 Melanchthon

A reformátusok magukat a tiszta és igazi lutheránusoknak tartották, ezen a németalföldi röpiraton ezért kap Luther központi szerepet. Neki köszönhető, hogy az evangélium gyertyája újból ég (Máté 5, 15). Kalvin mellette ül, Melanchthon (I) balra látható, kezében a tollal.

© Musée international de la Réforme, Genève

Johann Kalvin becsülte Melanchthon tevékenységét és ő is törekedett a protestáns táboron belüli egységre. 1546-ban megjelent Melanchthon: *Loci communes* c. művének francia fordítása, Kalvin előszavával.

© Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel Sign. H: G 9a.8° Helmst

Ez az érem Martin Bucer egyetlen, életében készült ábrázolása. Bucer dominikánus szerzetesként a felső-rajnai humanizmus szellemében szerzett képesítést. 1518-ban Luther eszméiért lelkesedett. 1524-től strassburgi lelkész lett, ezáltal a reformáció egyik szószólója. Melanchthon és Bucer 1531 óta együttműködtek. A Német-Római Birodalmon belül a protestáns egység helyreállítása az 1536-os wittenbergi konkordia által elsősorban az ő érdemük.

© Badisches Landesmuseum, Karlsruhe

A reformáció 16. sz.-i terjeszkedése.

© Musée international de la Réforme, Geneva

Melanchthon öröksége

*Törekvés az egyház
egységének helyreállítására*

Európában 1555 után felerősödnek a politikai és vallási ellentétek. A legtöbb fejedelem az uralma alatt álló terület vallási egységére törekedett. XIV. Lajos francia király jelszava: „Egy király, egy törvény, egy vallás!” A más vallású keresztényeket eretneknek tekintették, erőszakos visszatérítés, elűzés, száműzetés lett a sorsuk. A humanista örökség háttérbe szorult, a lelkiismereti szabadság és tolerancia nem érvényesült. A lutheránusok is fontosnak tartották az egyes tartományokon belül a vallási egységet.

Melanchthon törekvése az egyházi egység és megegyezés irányában feledésbe merült. Gyakran már csak mint Luther segítőjét látták benne. A felvilágosodás fedezte fel újra Melanchthont. Olyan teológust láttak benne, aki az értelmet és a műveltséget különösen becsülte, ami segített az egyházi különbségek feloldásánál.

A 19. sz.-ban több német tartományban a lutheránus és református egyház úniós egyházzá olvadt össze. Egyik szellemi elődjüknek Melanchthont tekintették. Műveinek és leveleinek első tudományos kiadása megjelent a *Corpus Reformatorum* sorozatban. Halálának 400. évfordulóján, 1960-ban Heidelbergben Melanchthon-kutatóközpont jött létre, amely levelezésének újrakiadásán dolgozik.

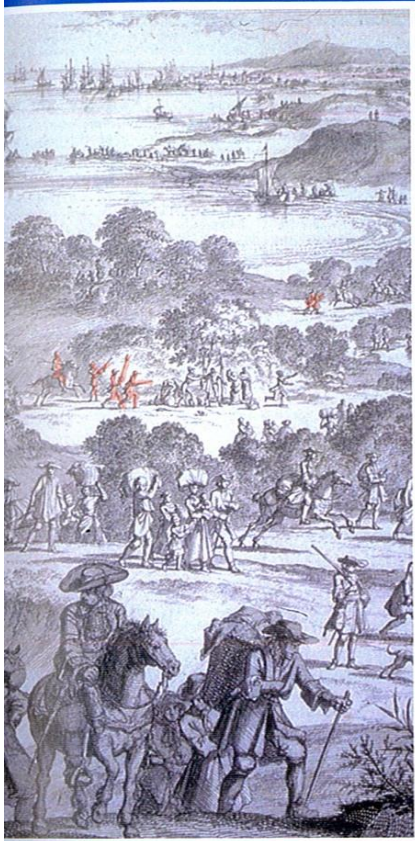
Ma Melanchthonnak, mint Luther tanítványának saját arculatát hangsúlyozzák, aki próbálta a műveltséget és hitet összeegyeztetni. Az egyház egységére való törekvése pedig korai ökumenikus törekvésként értelmezhető.

Franciaországban 1685-ben XIV. Lajos király megtiltotta a reformátusok nyilvános vallásgyakorlatát. A menekülés tilalma ellenére a francia protestánsok tízezrei kerestek külföldön menedéket. Jan Luyken ezt híres metszetén ábrázolja. Akit a menekülők közül megtaláltak, gályára vagy börtönbe került.

Heidelberg, Sebastian Münster, 1550

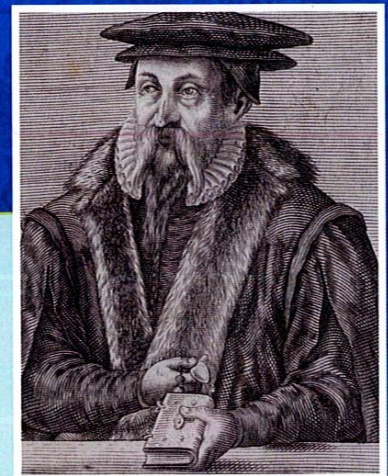

Ende wurde des Heiligen D. Luthers u. dessen Erben mit geschickte als Philipp Melanchthons u. Joh. Bucer's etc. etc. welche durch Schlichtere am 17. des Monats Octobris u. unter dem Schutze vorborgen gewesenen in dem das die erste gehalten u. sich auch durch die große Gotteskraft wurde betrachtet bes. gemäß sind. Sebaste was das Jahr 1530. Das ist dem 20. des Monats Augustus. Das ist in der Heiligen u. dem Augustus.

Ezen az 1717-es, a reformáció 200. évfordulóján készült rézmetszeten Melanchthont, mint Luther segítőjét ábrázolják.

© Melanchthonhaus Bretten

Főleg református körökben tisztelték Melanchthont, mint humanistát. Melanchthont egyben az európai protestáns egyházak közti együttműködések első képviselőjeként is megbecsülték, aki az ellentéteket nem főntről jövő kényszerrel, hanem a forrásokhoz való visszatéréssel és párbeszéddel akarta feloldani. David Pareus heidelbergi teológus Melanchthon csodálói közé tartozik, Irenicum c. műve 1614/15 a lutheránusok és reformátusok közti egyesülést szorgalmazza.

© Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel: Porträt I, 10043

A határok legyőzése

Philipp Melanchthon európai jelentősége ma

Az Európai Unió alapítása óta a tagállamok ellentéteiket nem erőszakkal, hanem identitásuk megőrzésével, megállapodások együttműködés és kapcsolatok formájában rendezik. A határok elválasztó jellege csökken, a kulturális különbségeket gazdagító tényezőként értelmezik.

Az egyházak egymáshoz való viszonya is alapvetően megváltozott. Mérföldkőnek számít az Egyházak Ökumenikus Tanácsának 1948-as alapítása, a II. Vatikáni Zsinat (1962-1965), a Leuenbergi Konkordia 1973-ban és a Charta Oecumenica 2001-ben. Az egyházak már nem tartják egymást eretneknek, különbségeiket, mint értéket és kihívást tartják nyilván. Megjelent a „kibékült különbözőség” fogalma.

Ebben a légkörben Melanchthon ismét időszerű. Ő tudta, hogy valódi megértés akkor lehetséges, ha közösen kutatjuk azokat a forrásokat, melyekből Európa kifejlődött. Melanchthon elsősorban az ókori görög és latin szerzőkre és a Bibliára gondolt. A latin és a görög egyházatyák beható megismerése a protestáns, a katolikus ill. a keleti egyházak párbeszédének az alapját képezhetik. Melanchthon ismerte a középkori zsidó és arab örökséget is.

Európa keletkezésénél az antik és keresztény mellett a zsidó és iszlám hagyomány is szerepet játszott. A sokszínűség azonban könnyen új ellentétekhez vezethet. Melanchthon példájára lehetségessé válik, hogy párbeszéd kialakulása és a közös európai identitás kialakítása.

A Bretteni Melanchthon Európa-Akadémia ezért tartja feladatának, hogy terjessze a Melanchthon életéről és munkásságáról szóló ismereteket.

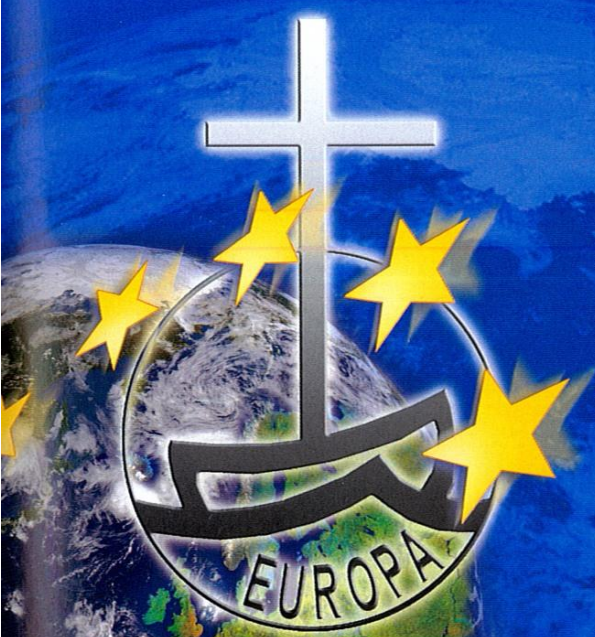
Strassburg, Hartmann Schedel
Világkrónikája, 1493

A fiatal Melanchthon. Miniatúra, ifj. Hans Holbein 1531/32.

© Niedersächsisches Landesmuseum, Hannover

A *Charta Oecumenica* ezer év óta az európai egyházak első közös dokumentuma, 2001-es aláírása ökumenikus mérföldkőnek számít. Az Európai Egyházak Konferenciája és az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsa közösen készítette elő a dokumentumot. Az Ökumenikus Charta írásba foglalja a korábban a baseli és grazi ökumenikus találkozók során elért eredményeket. A Charta vezérfonal a harmadik ökumenikus találkozóhoz, melyet 2007 szeptemberében Nagyszébenben rendeznek meg. A Charta az európai egyházak közti együttműködés irányait jelöli ki. Azok az egyházak, melyek aláírják, elkötelezik magukat, hogy a látható közösséget elmélyítsék, közeledjenek egymáshoz, közösen cselekedjenek, együtt imádkozzanak és folytassák az európai párbeszédet. A Chartának nincs tanügyi-dogmatikus vagy egyházjogi-törvényi karaktere, hanem az önkéntes kötelezettségvállaláson alapszik.

© Gustavo Alabísó, Karlsruhe

„Török járom alatt“

Magyarország a 16. században

A Magyar Királyság a 16. század első felében három részre szakadt. A mohácsi csatában (1526) a törökök megsemmisítő vereséget mértek a magyar seregre. Az ország nagyjai, köztük maga a fiatal II. Lajos király is odavesztek. A megosztott uralkodó osztály egy része Szapolyai János erdélyi vajdát, a másik Habsburg Ferdinándot választotta királlyá. A nagyváradi szerződéssel (1538) I. Ferdinánd és Szapolyai János kölcsönösen elismerték egymás trónigényét Magyarországra. Megegyeztek abban, hogy ha János utód nélkül hal meg, az ország egésze fölötti hatalom Ferdinándra száll. Magyarország így két részre szakadt: a Habsburgok az ország nyugati részén uralkodtak. A keleti országrész súlypontját Erdély képezte, amelyhez hozzátartoztak a Tiszától keletre eső területek, az ún. Partium.

Szapolyai János 1540 júliusában meghalt. Nem sokkal azelőtt született fiát, János Zsigmondot Magyarország királyává választották. Ez a királyválasztás Ferdinánd ellenállásába ütközött, aki a magyar koronát magának követelte.

1541-ben a törökök, látszólag János Zsigmond védelmében egészen a magyar királyi székhelyig, a Duna mellett fekvő Budáig törtek előre, kialakítottak egy oszmán tartományt, a budai pasalikot. Ezzel Magyarország három részre szakadt. Az ország közepén a törökök uralkodtak. Magyarország keleti felén az önálló Erdélyi Fejedelemség jött létre török védnökség alatt. A Habsburgok az ország nyugati és északi részét tartották meg és ők viselték a magyar királyi címet, következésképp Erdély függetlenségét sohasem ismerték el. Csak a török kiűzésével egy időben, 1688-1691 között sikerült Erdélyt birodalmukba betagozni.

Buda, Hartmann Schedel,
Világkrónikája, 1493

Magyarországon az elsők között jelent meg az Itáliából elterjedő reneszánsz. Alapvető szerepet játszott benne Hunyadi Mátyás (1443-1490) király, aki udvarába itáliai humanistákat és művészeket hívott meg. A humanista műveltség igénye és megléte a Jagello uralkodók alatt is számottevő volt.

Az első erdélyi reneszánsz stílusú építmény a gyulafehérvári Lázó-kápolna 1512-ből származó északi homlokzata.

© Rareș Diodu

A Szászfehértemplom (Deutsch-Weisskirch) erődtemplom. Erődtemplomok Európa más részein is előfordultak, de ilyen sűrűségben csak Erdélyben találhatjuk meg őket.

A középkorban egy-egy faluközösség építette őket, tehát általában nem nemesi székhelyekről van szó. Bár néhányat közülük, mint a kelnekit (Kelling) vagy szászfehértemplomit eredetileg tényleg szász nemesek (ún. gerébek) építették. Az oszmán veszély miatt a 15-16.sz.d-ban sokat közülük impozáns erődítménnyé bővítettek ki, hogy a lakosságnak az új haditechnikát jelentő löfegyverek ellen is védelmet nyújtsanak. Néhány erődtemplomot, mint az itt szereplőt is, az UNESCO a Világörökség részévé nyilvánította.

© Archiv Wort+Welt+Bild Verlag München

Hagyományok és megújulás

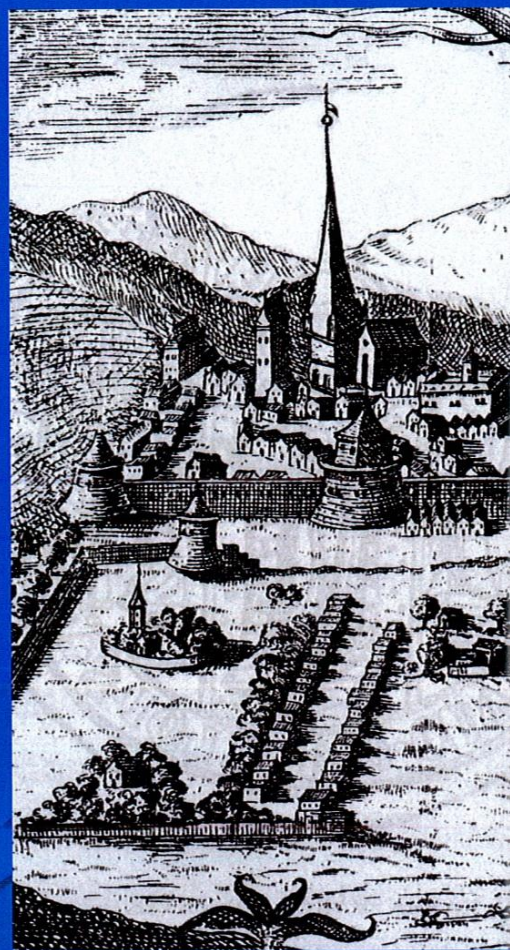
A reformáció Magyarországon

A reformáció tanai mindhárom országrészben gyorsan ismertté váltak. Ez részben annak köszönhető, hogy egységes központi vezetés – és ellenállás – hiányában a műveltséget meghatározó központok: főúri udvarok, egyházi központok és városok önállóan dönthettek úgy az általuk fenntartott intézmények, mint az alkalmazottaik által közvetített szellemi irányzatok mellett, vagy ellen. A döntések, engedélyek, jóváhagyások, vagy éppen túrérek mögött ott volt az a nagyon erős humanista hagyomány, amely a Hunyadi Mátyás óta eltelt időben sem vesztett semmit erejéből. Az arisztokraták közül sokan küldték fiaikat, alattvalóik közül a tehetségeket egyetemekre. Külföldön képzett volt az egyházi adminisztráció – a káptalanok – jó része. A városok – részben német anyanyelvű – polgársága is gyorsan fogékonnyá vált az új tanokra.

A protestantizmussal összefüggő gondolatok már a mohácsi vész előtt fel-felbukkantak, egyes források szerint a király közvetlen környezetében is. A 16. századot végigkísérték a katolikusok és protestánsok között folyó hitviták csakúgy, mint a protestantizmuson belül támadt nézetkülönbségekből fakadóak, de az állásfoglalások csak később váltak felekezetformáló tényezővé.

Kassa

© SZTE Egyetemi Könyvtár

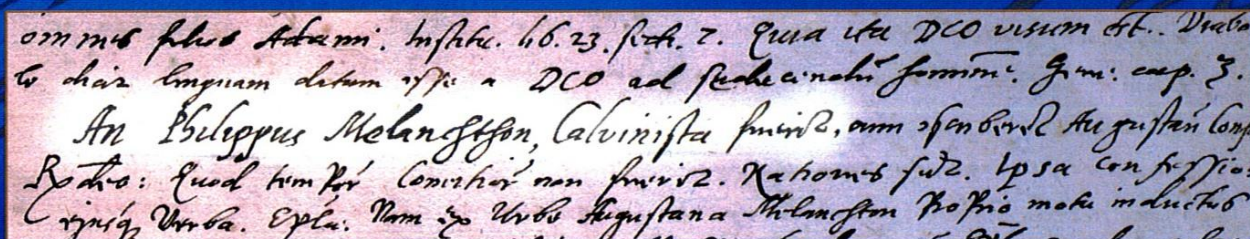

Kassa korabeli képe

A felvidéki öt szabad királyi város (Kassa, Bártfa, Eperjes, Lőcse és Kísszeben) 1546-ban fogadta el a Leonard Stöckel-szerkesztette lutheri szellemű hitvallási iratát, a Confessio Pentapolitaná-t. Kelet-Magyarországon és Erdélyben 1567-ben, a második helvét hitvallás elfogadásával vált el hivatalosan ez az irányzat a lutheritől. Nyugat-Magyarországon a szétválás csak a 1592-ben, a csepregi zsinaton következett be.

© SZTE Egyetemi Könyvtár

„An Philippus Melancthon Calvinista fuerit?” – Vajon Philipp Melancthon kálvinista lett volna?

Összes műveinek (*Operum omnium Philippi Melancthonis pars prima*. Wittenberg, Crato) 1562-es kiadása címlőzéklapjain egy korai tulajdonos bejegyzéseként olvasható a kérdés. Figyelemreméltó jelenség, hogy a protestantizmus különféle felfogásainak szószólói között egyaránt találunk Melancthonra hivatkozókat.

Az ő, felekezeti hovatartozástól függetlenül erőteljes magyarországi hatása összefüggésbe hozható személyes és közvetett magyarországi kapcsolataival, de legalább ugyanilyen mértékben a humanista műveltségnek a Jagello-korban is erőteljes igényével, meglétével és hagyományaival.

© SZTE Egyetemi Könyvtár

Cuius regio, eius religio

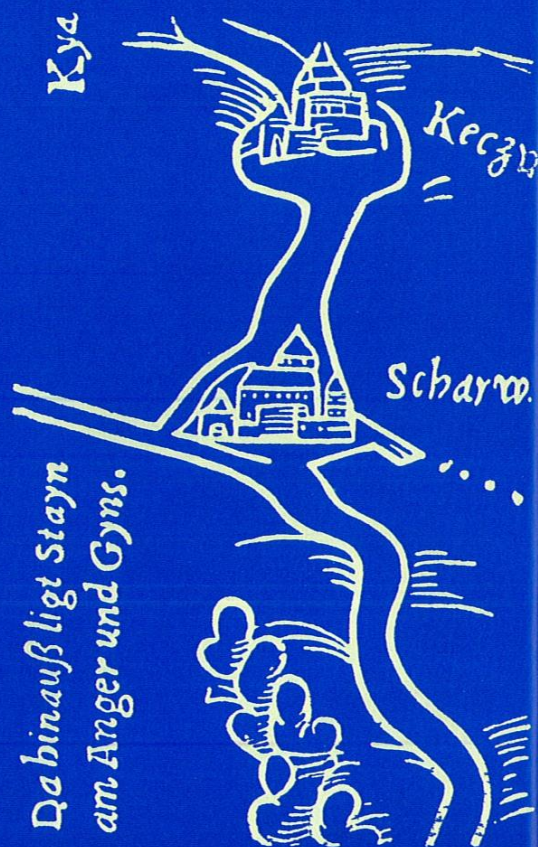
A főnemesi udvarok és a reformáció

Európa friss szellemi áramlatai Magyarországra a 16. században – ahogyan a korábbiakban is – elsősorban a külföldi egyetemeket megjáró peregrinusok révén, tanulmányaik, kapcsolataik, magukkal hozott könyveik és itthoni tevékenységük eredményeképpen jutottak el és terjedtek. A változás az, hogy ebben az időszakban már sokkal többen mentek külföldre tanulni, mint korábban. A legnépszerűbb egyetemek (a bécsi, a krakkói és az itáliai intézmények) sorában már az 1520-as évektől ott a wittenbergi is. Melanchthon életében csaknem félszáz magyarországi hallgatót regisztráltak a matrikulákban, közülük jónéhányan baccalaearusi, magisteri fokozatot is szereztek. Levelek és könyvbejegyzések tanúskodnak arról, hogy a Praeceptor közülük sokakkal személyes kapcsolatba került és maradt hazatérése után is. A végzetek többsége itthon lelkesítő szolgálatot végzett, iskolamesterek, írók, tudósok, hivatalnokok lettek – közülük került ki a század vezető értelmiségének nagy része.

A peregrinusok útját és tanulmányait többnyire főúri patrónusok támogatták, akik hazatértük után sok esetben családjuk mellett, udvarukban, birtokaikon alkalmazták is őket, vagy támogatták abban, hogy megélhetést találjanak maguknak.

Ilyen patrónus volt az ország több részén nagybirtokos Perényi család több tagja is. Jónéhány Melanchthon-tanítvány tevékenysége köthető hozzájuk. Perényi Gábor megbízásából készült az első magyar bibliafordítás, amely – Magyarországon akkor nem lévén nyomda – Krakkóban jelent meg (Szent Pál levelei magyar nyelven, 1533). A fordító, Komjáthi Benedek az egyik Perényi-fiú nevelője volt. E család támogatásával és birtokain dolgozhatott több Wittenberget járt protestáns tudós, pap, iskolamester: Gálszécsi István, Székely István, Sztárai Mihály.

Frankno
© Országos Széchényi Könyvtár

Sárvár a 16. században

A Melanchthon-tanítvány Sylvester János itt állította össze és nyomtatta ki a Grammatica Hungarolatina-t (1539), majd nem sokkal utána az Újszövetség első teljes magyar fordítását (1541).

Sylvester János azt az utat járta be, amely a 16. század első felében jellegzetesnek mondható: a krakkói egyetemen megalapozott humanista tudással iratkozott be Wittenbergben. Itt Melanchthon tanítványaként szerzett olyan nyelvi és filológiai jártasságot, amelynek segítségével a magyar nyelv művelésébe bele tudott vágni. Újszövetség-fordításához a görög szöveget használta. Élete végén a bécsi egyetemen tanított.

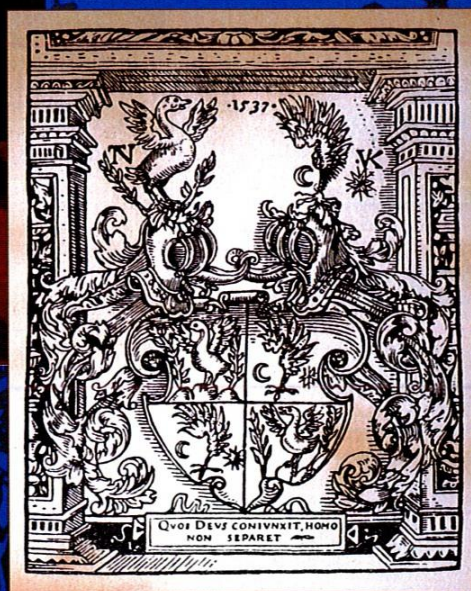

„... amikor ilyen időkben törődöl a tudományokkal, megmutatod, hogy reményled a békét és Pannónia jobb sorsát. Mert ki szánná rá magát iskolák építésére, ha azt vélné, hogy az ország szétszakítottága örökös lesz, vagy hogy hazája szolgaságra jut? Ezért ezt a szándékokat mint a béke eljövételének megjövendölését magyarázom. Bizonyos okok engem is arra készítenek, hogy higgyek ebben, és gyakran Mátyásnak is kifejeztem abbéli jó reménységemet, hogy egykor, a törökök kiűzése után ismét békesség honol majd Pannóniában.”

Melanchthon levelezése Magyarországra is kiterjedt. Idézett sorainak címzettje Nádasdy Tamás nádor, akinek figyelmébe ajánlja tanítványait, Dévai Bíró Mátyást és Sylvester Jánost. A nagyjából nyugat-magyarországi nagybirtokokkal rendelkező, a korban nagyinak és korszerűnek tekinthető könyvtárral rendelkező, egyetemet járt arisztokrata több, a reformáció évtizedeiben kiemelkedő szerepet játszó humanista író és tudós pályáját befolyásolta. Sárvári birtokán iskolát alapított, és nyomdát a szükséges tankönyvek kiadására.

© SZTE Egyetemi Könyvtár

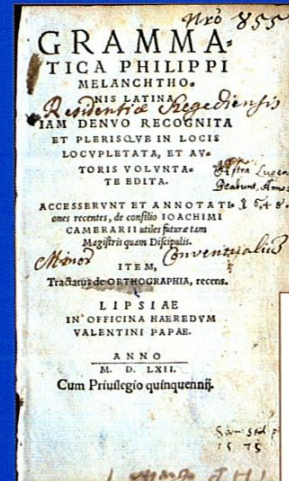

Nádasdy Tamás és felesége, Kanizsai Orsolya közös címere az Újszövetség első kiadásából.

Iskolák és polgárok

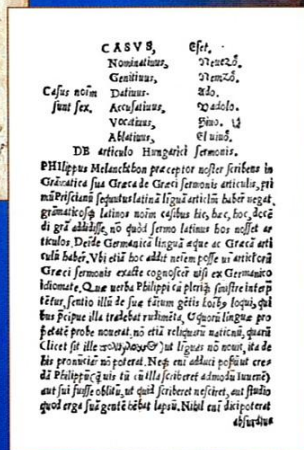
Reformáció a városokban

A reformáció prédikáció-központúságot, az anyanyelvet erősítő és a önálló vallásgyakorlatot is támogató törekvései felerősítették az iskolai tantervek megújításának igényét. A felvidéki és erdélyi, döntően német anyanyelvű városokból (Kassa, Eperjes, Brassó) csakúgy, mint az inkább magyarok lakta területekről (Debrecen, Sárospatak) is vannak források arról, hogy az elemi és középiskolai oktatásba beépülnek a század folyamán a humanisták által megkívánt elemek úgy a módszerek (alaposság, gyakorlás), mint a tananyag tekintetében.

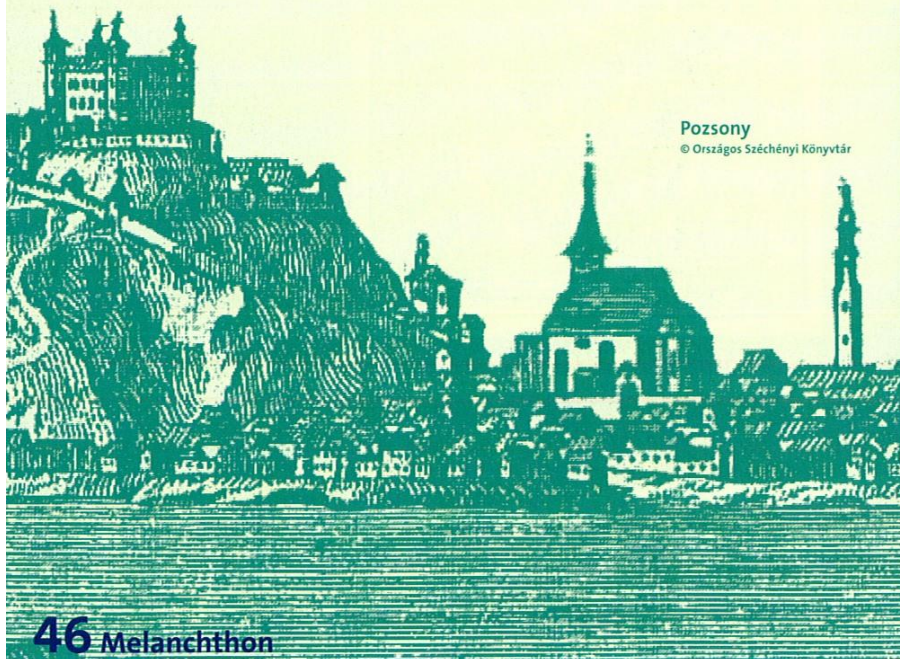
A latin nyelv biztos tudása elengedhetetlen része volt az oktatásnak. Melancthon latin grammatikája több magyarországi szerző hasonló művének volt alapja: az első magyar nyelvkönyvnek, Sylvester János munkájának, és az iskolákban a 19. századig használt, számos kiadást megért Molnár Gergely-féle nyelvtankönyvnek is.

© SZTE Egyetemi Könyvtár

A *Grammatica Hungarolatina* latin nyelvkönyv magyar nyelvű magyarázatokkal. E magyarázatokból épül fel a magyar nyelv szabályainak, helyesírásának áttekintése.

© SZTE Egyetemi Könyvtár

Pozsony
© Országos Széchényi Könyvtár

„Cum autem pueri lectionem et scriptionem assecuti fuerint, et catechesim puerilem edidicerint, volumus, ut etiam hoc indicetur magistro, ac deinde mittantur in secundam classem ad examen grammaticum et praecepta artis cognoscendi cum Terentio.”
 „Ha tehát a gyermekek elsajátították az írást-olvasást és betéve tudják a katekizmust, ezt is tudatni kell a magisterrel. Ezután aztán mehetnek a második osztályba a grammatikát gyakorolni, és Terentiuson tanulni a művészet megismerésének szabályait.”
 Melanchthon elvei és művei alapján készült a bártfai városi iskola tanrendjét tartalmazó 'Leges scholae Bartphensis' (1540). Összeállítója Leonard Stöckel volt, aki wittenbergi tanulmányai és Eislebenben való iskolamestersége után 1539-ben tért vissza szülővárosába. Az iskola az ő rektorsága idején vált országszerte híressé. Ő szövegezte – Melanchthon alapján – az Ötvárosi hitvallást. Hitvitákat folytatott a reformátusokkal és az unitáriusokkal.

© SZTE Egyetemi Könyvtár

Elsősorban a városokban lehetünk tanúi egy újfajta értelmiségi réteg: a tudásból megélt polgárság kialakulásának. Tagjai a külföldi egyetemjárás után nem lelkészi szolgálatba álltak, hanem főurak vagy városok alkalmazásában, esetleg önállóan keresték a kenyerüket: orvosok, tanítók, hivatalnokok voltak. Sokaknak közülük nyomtatásban is jelentek műveik, levelezésben álltak egymással és mestereikkel, olvastak, könyveket gyűjtöttek. Közéjük tartozott Gyalui Torda Zsigmond, aki Wittenbergben 1544-ben lett magister, Melanchthonnal itthonról is tartotta a kapcsolatot. A felsőmagyarországi kamara vezetőjeként, befolyásos politikusként későbbi wittenbergi diákok támogatója volt.

Stirpium nomenclator Pannonicus
 Az 1584-ben megjelent antwerpeni nyomtatvány a Magyarországon honos növényeket sorolja fel, nevüket magyar nyelven is közölve. Szerzője, Carolus Clusius németalföldi botanikus, akinek – egyéb magyarországi kapcsolata mellett – tudós baráti körébe tartozott a Bártfán, Bécsben, Wittenbergben, Padovában tanult Georg Purkicher, pozsonyi orvos, a város tudományos életének egyik központi alakja.

© SZTE Egyetemi Könyvtár

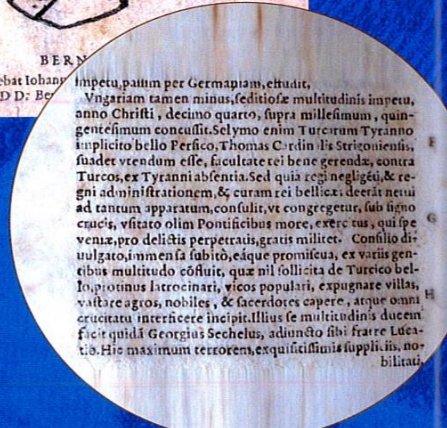
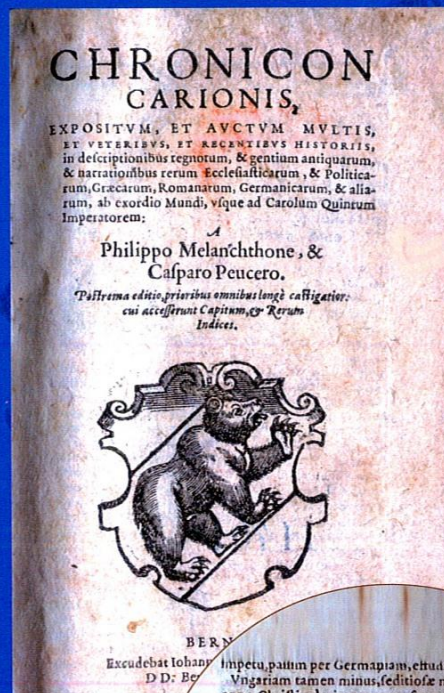
Habent sua fata libelli

Könyvnyomtatás, könyvgyűjtés

Magyarországon csak az 1530-as évektől nyomtattak könyvet. Érdekes és az európaiától eltérő jelenség, hogy az ország területén a század utolsó harmadáig csak protestáns nyomdák, vándornyomdászok működtek. A könyvgyűjtés szokását a nyomtatott könyv megjelenése erősítette, de a hagyomány jóval korábbi volt: már a középkorból is ismerünk negyven könyvleltárt.

A korszak magyarországi könyvállománya nagyrészt elpusztult, de a feljegyzések alapján számos kisebb-nagyobb magán-, és intézményi gyűjteményt lehet rekonstruálni. A könyvekkel kapcsolatos feljegyzések (jegyzékek, levelek, naplók, könyvbejegyzések) alapján elmondható, hogy a 16. században Magyarországon használt, olvasott, népszerű könyvek ugyanazok voltak, mint Európa többi országában: ebben az időszakban leginkább a napi vallásgyakorlathoz szükséges (anyanyelvű!) könyveket, reformátor szerzők műveit, hitviták anyagát, történeti munkákat és az iskolai oktatáshoz szükséges könyveket forgatták. Egyre több olyan adat is előkerül, amely bizonyítja, hogy elsősorban a városokban, az iskolai, kolostori, parókiái könyvgyűjtemények a közösség használatába kerültek át.

Philipp Melanchthonnak több is műve jelent meg 16. századi magyarországi nyomdák kiadásában. Ennél azonban jóval több munkáját forgatták az országban: a könyvjegyzékek alapján elmondható, hogy minden országrészben, a társadalomnak szinten minden rétegéből származó tulajdonosoknál, magán és intézményi könyvtárakban egyaránt felbukkannak a munkái, katolikus papok, szerzetesi közösségek tulajdonában is. Legnagyobb számban klasszikus szövegkiadásai, nyelvtankönyvei említettek, de teológiai alapvetése, a „*Loci praecipui*”, a „*Dialectica*”, és filozófiai művei is gyakoriak.

Sok könyvjegyzék említi Johann Carion Melanchthon által a reformáció történetiszemléletében átdolgozott egyetemes történetét, amelyek magyar forrásai is voltak.

A Dózsa-felkelés leírása a Magyarországon nagyon népszerű Carion-kronikából.

© SZTE Egyetemi Könyvtár

Eperjes
© Országos Széchényi Könyvtár

Johannes Honterus és Valentin Wagner

A humanizmus és reformáció Erdélyben

Erdélyt a 13-14. sz. óta a többnyelvűség és a vallási sokszínűség jellemezte, ahol a keleti és nyugati egyház hívei egymás mellett éltek. A magyarok a székelyekkel és szászokkal együtt a nyugati egyházhoz, míg a románok túlnyomó része a keleti egyházhoz tartozott. Erdély a mai napig a Róma vezette nyugati-latin és a Bizánc vezette keleti-bizánci kultúra találkozásánál, a két kultúra közti határterületen fekszik.

Az erdélyi reformációra vonatkozó első adatok a városokból, az 1520 körüli időből származnak. A reformáció igazi áttörése azonban csak Buda török elfoglalása után egy évvel, 1542-ben következett be. Magyarország királyi székhelyének elestét, a török feltartóztathatatlanul tűnő előrenyomulását egész Európában a végítélet (az Apokalipszis) jelének tekintették. A reformátorok a Közép- és Nyugat-Európában feltámadó világvége-hangulatra, félelmekre válaszként a hitbeli megújulást ajánlották.

Az erdélyi humanisták - kevés kivételtől eltekintve – csatlakoztak a reformációhoz, így a két irányzat Erdélyben is szorosan összefonódott. Johannes Honterus brassói humanista és reformátor – akire Melanchthon jelentős hatást gyakorolt – nagy szerepet kapott a brassói reformáció 1542-ben történő elterjedésében. Munkatársa, barátja és követője, Valentin Wagner pedig a reformáció megszilárdításában játszott szerepet.

Ezenkívül az itáliai humanizmus hívei is szoros kapcsolatban álltak a reformációval. Képviselői jelentős szerepet játszottak az erdélyi reformáció radikalizálódásában. Ők hozták a Szentháromság-tagadó (antitrinitárius) eszmét a gyulafehérvári udvarba, ahonnan az egész Erdélyben elterjedt.

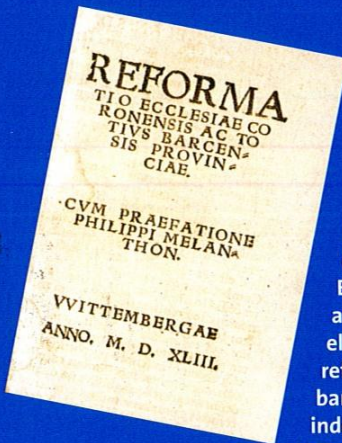
Brassói énekeskönyv/, Brassó 1768.
© Archiv der Honterusgemeinde Kronstadt

Johannes Honterus (1498-1549) Brassóban született. Melanchthon Honterusra gyakorolt hatása annak ellenére is megfigyelhető, hogy ő maga nem is Wittenbergben, hanem Bécsben és Krakkóban tanult. 1532-33-ban Honterus Bazelben tartózkodott, ahol megtapasztalhatta a reformáció és humanizmus szintézisét hozó „városi reformációt”. Brassóba való 1533-as visszatérése után a város szolgálatába állt, mint városi tanácsúr (Ratsherr), nyomdász, könyvkiadó, író és pedagógus. Az utókor mindenekelőtt Brassó reformátoraként ismeri, bár humanista tevékenysége sem választható el ettől. Reformátori tevékenységének fontos lépése volt a brassói iskola megújítása, amely 1541-től felsőfokú gimnáziumként működött. Bár Honterus nem teológiát végzett, 1544-ben mégis városi lelkésznek választották.

© Archiv der Honterusgemeinde Kronstadt

Az 1543-ból származó „reformációs kiskönyvként” is ismert *Reformatio Coronensis ac totius Barcensis provinciae* (Brassó és az egész Barcaság reformációja) az erdélyi reformáció első kiadványa. A mű a reformáció brassói és barcasági bevezetésének indokait sorolja föl, szerzője Johannes Honterus. Itt az

1543-as wittenbergi utánnyomást mutatjuk be, mely Philipp Melancthon előszavával jelent meg. Honterus ebben az írásban a reformációt nem újításként, hanem a fennálló egyházi és társadalmi viszonyok jobbítására való törekvésként ábrázolja, olyan híres városok példáját felhozva, mint Bázél vagy Wittenberg. Honterus hangsúlyozta, hogy a katolikus (egyetemes) vallástól, az ortodox (igaz) hittől és az evangéliumi igazságtól nem szakadnak el.

© Johannes a Lasco Bibliothek, Emden

Valentin Wagner (mehalt 1557-ben) Krakkóban tanult, de 1542-ben Honterus tanácsára Wittenbergbe ment, ahol Melancthont hallgatta. Wagner tehát humanista műveltségű Melancthon-tanítványnak számít. 1544-es visszatérése után a brassói gimnázium rektora lett. 1549-ben Honterus utódként brassói városi lelkésznek választották. 1557-ben bekövetkezett haláláig töltötte be ezt a hivatalt. Wagner folytatta a Honterus rektorként és lelkészként megkezdett munkáját. Munkássága nyomán Brassóban megszilárdult a reformáció, de nyomdászként és kiadóként a reformáció gondolati értékeinek terjesztését a keleti egyházban is megkísérelte.

Az itt ábrázolt haláltánc az *Imagines mortis selectioris* c. írásból származik, amelyet Wagner Brassóban, 1557-ben - röviddel halála előtt - jelentetett meg. Minden képhez írt egy tízsoros verset. Ebben a haláltánc középkori műfaját a reformációs kegyesség céljából idézi fel. Humanista képzettségű teológusként az egyén szükségleteit sem hagyta figyelmen kívül. A humanizmus és a reformáció nem a középkori hagyományok egyöntetű elutasítását jelentette, sokkal inkább azok újrafogalmazását.

© Archiv der Honterusgemeinde Kronstadt

Melanchthon erdélyi hatása

Tanítványai és művei

Wittenbergben 1522 és 1600 között 493 erdélyi diák tanult. Közülük 227-en abban az 1522-től 1560-ig tartó időszakban, amikor Melanchthon előadásait hallgathatták. Ez is magyarázza, hogy Erdélyben is nagy érdeklődés támadt művei és munkássága iránt.

Erdélyben Melanchthon írásai közül 1548 és 1570 között 11 jelent meg nyomtatásban (nyolc Brassóban, három Kolozsvárott). A tizenegy nyomatból hat pedagógiai, öt teológiai mű. A wittenbergi reformátorok véleménye a brassói reformációról (*Approbatio reformationis ecclesiae Coronensis*) szintén utánnomásra került 1563-ban.

Melanchthon írásainak kiegyensúlyozott jelenléte arra utal, hogy őt Erdélyben egyszerre tekintették humanistának és reformátornak, tanítónak és teológusnak.

Melanchthon Erdélyben nemcsak a németnyelvű szászokra volt hatással. Erdély magyar nyelvű gyülekezeteit is befolyásolta a reformáció melanchthoni irányzata. Csak az 1550-es évek végén váltak szét teológiailag a wittenbergi és a helvét reformáció követői. Az úrvacsoratanról szóló vitáikban azonban mindkét irányzat hivatkozott Lutherre és Melanchthonra.

Az erdélyi református egyház kezdetei 1564-re nyúlnak vissza, bár csak 1577-ben került az egyház élére az első ténylegesen református szuperintendens. Azelőtt 1564-től Dávid Ferenc volt az erdélyi magyar református egyház vezetője, aki később antitrinitárius lett, 1571 és 1577 között pedig egy lutheránus szuperintendens állt az egyház élén.

Claudiopolis (Kolozsvár).
Georg Houfnaglius, 1619.

© Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca

Brassó Honteraus
által tervezett városcímere.

Az első magyar protestáns zsinat 1545-ben volt Erdődön (románul Arduđ) Dévai Bíró Mátyás teológus (1500-1545) vezetése alatt. Itt megfogalmaztak egy úrvacsorai hitvallást az 1540-as módosított ágostai hitvallás szellemében, amelybe Melanchthon beledolgozta a wittenbergi konkordia úrvacsoráról szóló tanítását (vö. 14.tábla).

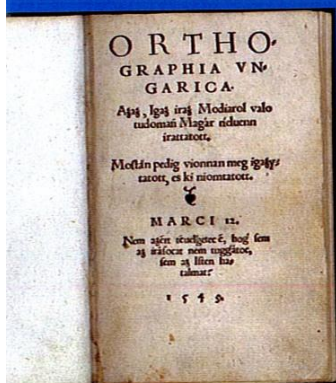
Dévai Bíró Mátyás ferences szerzetes volt és Krakkóban tanult. A reformáció követőjeként Budán majd Kassán lett prédikátor. 1531-ben elfogták és két évre börtönbe vetették Bécsben. Dévai Bíró, mint a reformáció korai idejéből való teológus, aki egyesek szerint lutheránus maradt, mások szerint viszont kései éveiben már hajlott az úrvacsora kálvini értelmezésére. Ő is Melanchthon-tanítványnak számít, hiszen többször járt Wittenbergben, személyesen ismerte Melanchthont.

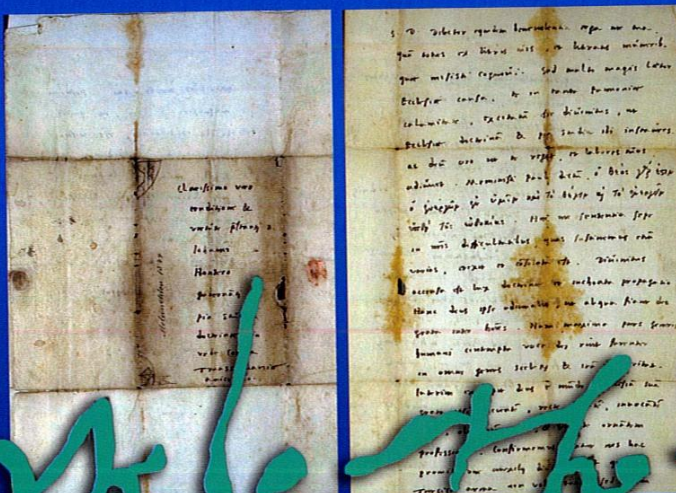
Három Melancthon-kiadvány Erdélyből

Definitiones, Grammatica: © Archiv der Honterusgemeinde Kronstadt

Approbatio: © Bibliotheca Nationalis Hungariae / Országos Széchényi Könyvtár

Dévai Bíró Mátyás,
Orthographia Ungarica,
Cracoviae 1549.

Melancthon

Melancthon nagyra becsülte Honterus Brassóban végzett munkáját. 1544-ből származó levelében úgy említi, mint aki „nagyon híres, kiemelkedő műveltségű és jámborságú ember, Johannes Honterus Úr, az ő legdrágább barátja az erdélyi Brassóban”. Melancthon azt írja Honterusnak, hogy „minden birodalomnak és városnak vannak nehéz időszakai, melyek zűrzavarában az örök Isten ... mégis összegyűjti örök egyházát. Ezért nem szabad a tudományokra és az evangéliumra való törekvést feladni. Isten álljon mellettünk és mellettetek e megtisztelő és gyógyító tanításnak a terjesztésében. A világi hatalom védelmét nem sokra becsülöm. Isten az, aki az egyház és a tudományok szentélyeit meg fogja védeni”.

Melancthon szerint a reformáció az egyházaknak és a tudományoknak olyan „szentélyeket”, menedékhelyeket biztosít, amelyek Isten védelme alatt állnak. A reformáció az ő számára egyszerre jelenti az egyház (új)építését és a képzést.

© Archiv der Honterusgemeinde Kronstadt

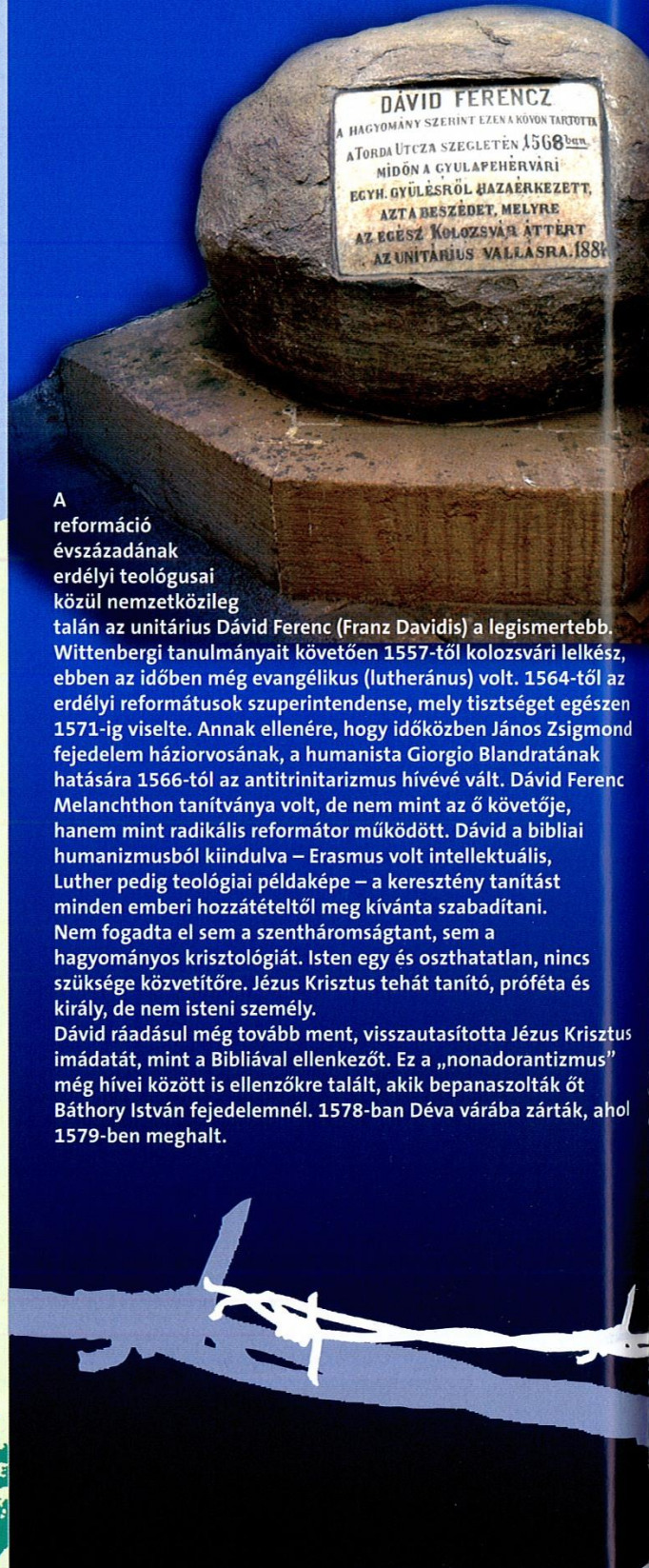
Erdély: a vallási sokszínűség földje

Az antitrinitáriusok megtűrése

A magyar főváros, Buda, oszmánok általi 1541-es elfoglalása után Erdélyben hosszú ideig nem érvényesülhettek az ellenreformáció törekvései. Szapolyai János Zsigmond uralkodása alatt (1540-1571) Erdélyben létrejött egy antitrinitárius egyház, mely Kolozsváron egy időben uralkodó hitágazattá vált. Az antitrinitáriusok tagadták, hogy Isten három személyben létezik, szerintük Isten személye egy és oszthatatlan. Ezért nevezték magukat a 17. sz. elejétől unitáriusnak.

Az erdélyi országgyűlés többször foglalkozott a fejedelemség bonyolult vallási ügyeivel. Alapvető jelentőségűvé az 1568-as tordai országgyűlés határozata vált, mely kimondta az általános szabad vallásgyakorlatot (Verkündigungsfreiheit), anélkül, hogy megnevezte volna a különféle egyházi közösségeket. A vallási türelemnek ez a formája a későbbiekben az Erdélyi Fejedelemség fontos alaptörvényévé vált. Még az antitrinitáriusok is működhettek, ami Európában - Lengyelországot leszámítva - egyedülálló volt, hiszen őket máshol mindenütt mind a katolikusok, mind a protestánsok eretnekként üldözték.

Erdélyben a magyar nemesség nagy része - és a fejedelmek is többnyire - reformátusok voltak. Ezért az országgyűlés az antitrinitáriusok és a katolikusok működését némileg korlátozta. Evvel együtt az Erdélyi Fejedelemség vallási türelemre építő valláspolitikája sikeresnek mondható és európai modellként értékelhető. Erdélyben pl. a belső konfliktusok sem öltöttek vallásháború jellegét. Az esetleges átmeneti feszültségek ellenére a mindennapok jellemzőjévé vált a különféle vallási felekezetek együtt- ill. egymás mellett élése.

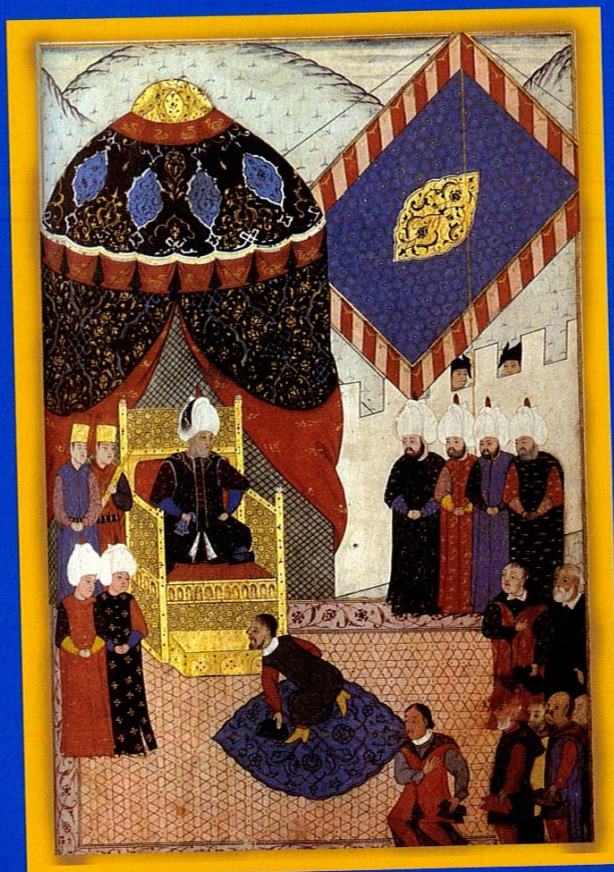
A reformáció évszázadának erdélyi teológusai közül nemzetközileg

talán az unitárius Dávid Ferenc (Franz Davidis) a legismertebb. Wittenbergi tanulmányait követően 1557-től kolozsvári lelkész, ebben az időben még evangélikus (lutheránus) volt. 1564-től az erdélyi reformátusok szuperintendense, mely tisztséget egészen 1571-ig viselte. Annak ellenére, hogy időközben János Zsigmond fejedelem háziorvosának, a humanista Giorgio Blandratának hatására 1566-tól az antitrinitarizmus hívévé vált. Dávid Ferenc Melanchthon tanítványa volt, de nem mint az ő követője, hanem mint radikális reformátor működött. Dávid a bibliai humanizmusból kiindulva – Erasmus volt intellektuális, Luther pedig teológiai példaképe – a keresztény tanítást minden emberi hozzáátételtől meg kívánta szabadítani. Nem fogadta el sem a szentháromságot, sem a hagyományos krisztológiát. Isten egy és oszthatatlan, nincs szüksége közvetítőre. Jézus Krisztus tehát tanító, próféta és király, de nem isteni személy. Dávid ráadásul még tovább ment, visszautasította Jézus Krisztus imádatát, mint a Bibliával ellenkezőt. Ez a „nonadorantizmus” még hívei között is ellenzökre talált, akik bepanaszolták őt Báthory István fejedelemnél. 1578-ban Déva várába zárták, ahol 1579-ben meghalt.

A kő, melyen állva Dávid Ferenc híres 1568-as antitrinitárius prédikációját tartotta.

© Kolozsvári unitárius templom. Foto: Szabó Tamás

Szulejmán török szultán 1566-ban uralkodói sátrában fogadja Szapolyai János Zsigmondot

© Kiadványból: Erdély története, I.kötet:A kezdetektől 1606-ig, Budapest 1986, 22.sz. színes ábra.

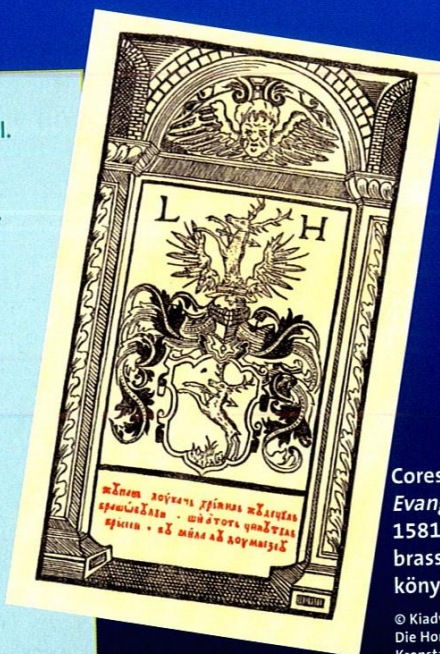
Dávid Ferenc úrvacsorai kelyhe.

© Kolozsvári unitárius templom. Foto: Szabó Tamás

A 16. sz. folyamán 36 cirillbetűs nyomtatvány jelent meg Erdélyben, ebből 27 Brassóban Valentin Wagner ill. Coresi diakónus nyomdájából. Ezek kétharmada egyházi szláv, egyharmada román nyelvű volt. A legtöbb nyomtatvány az ortodox egyházi teológiai kiadvány vagy fordítás. A 36-ból csak nyolc nyomtatvány reformációval kapcsolatos.

Wagner és Coresi nyomdait a brassói evangélikus városi tanács támogatta. Emögött bizonyos anyagi érdekltség is lehetett, hiszen a cirill kiadványok Moldva és Havasalföld románajkú lakosságához is eljuthattak, amely területekkel Brassó város élénk kereskedelmi kapcsolatban állt. A brassói városi tanács számára az erdélyi humanista-reformációs hagyomány volt a meghatározó. Az ortodox egyházi kiadványokkal támogatták a vallási ismeretek terjesztését. A 15. sz. óta az európai humanisták a görög egyházatyák műveit is kiadták.

Nyolc kiadvány reformátori iratok fordítása. A reformáció tanainak terjesztése a román ortodoxok között fontos volt a brassói városi tanács számára, de nem térítési, hanem a keresztény hit megerősítése céljából.

Coresi-nyomtatvány címlapja: *Evangelie cu învățătură*, Brassó 1581–1582. Rajta Lukas Hirscher brassói városbíró pecsétje és a könyv címe cirill betűkkel.

© Kiadványból: Hermann Tontsch: Die Honteruspresse in 400 Jahren, Kronstadt-Braşov 1933, 32.l.

Európa keletkezésénél az antik és keresztény mellett a zsidó és iszlám hagyomány is szerepet játszott. A sokszínűség azonban könnyen új ellentétekhez vezethet. Melanchthon példájára lehetőségessé válik, hogy párbeszéd kialakulása és a közös európai identitás kialakítása.

